Marxista feminizmus és prostitúció

Csányi Gergely
ELTE TáTK Társadalomkutatások Módszertana Tanszék
csanyi.gergely@tatk.elte.hu

DOI: https://doi.org/10.64718/ciklus/2026-01-05

A tanulmány témája, hogy mi lehet a marxista feminizmus hozzájárulása az úgynevezett szexmunka-prostitúció vitához. A különböző feminista szerzőket és szervezeteket az elmélet alapján úgy szokás osztályozni, hogy az abolicionisták állnak szemben a SWR-irányzattal, tehát a szexmunkások jogaiért küzdőkkel, mely ellentét homológ a „svéd" és a „holland" modell közötti ellentéttel. Az első modell a prostituáltak védelmét és a kuncsaftok büntetését célozza, a második a prostitúciós ipar legalizálását és „kifehérítését". A kérdés tehát, hogy ehhez a vitához hogyan tud hozzájárulni a feminizmus harmadik történeti nagy ága, a marxista. Ehhez először ismertetem a vita érveit, majd a 20. századi marxisták elméleteit a prostitúcióról. Végül szétbontom a problémát az elméletre, az empirikus eredményekre, az utópiára, illetve a politikai praxisra.
Kulcsszavak: prostitúció, feminizmus, migráció, világrendszer, munkajog

---

Marxist feminism and prostitution

This study focuses on what contribution Marxist feminism might make to the so-called sex work-prostitution debate. Feminist authors and organizations are typically classified in a way that abolitionists stand in opposition to the SWR movement—that is, those fighting for the rights of sex workers—a contrast that mirrors the divide between supporters of the "Swedish" and "Dutch" models. The first model aims to protect sex workers and punish clients, while the second seeks to legalize and "whiten" the sex industry. The question, then, is how the third major historical branch of feminism—Marxism—can contribute to this debate. To this end, I will first outline the arguments of the debate, then discuss the theories of 20th-century Marxists on prostitution. Finally, I will break down the problem into theory, empirical findings, utopia, and political praxis.
Keywords: prostitution, feminism, migration, world system, labor law

Néhány évvel ezelőtt Magyarországon feministák között kocsmai beszélgetésekben és konferenciákon is népszerű tételmondat volt, hogy „A prostitúció nem munka, hanem a rabszolgaság modern formája". A mondat persze a „szexmunkás" álláspont radikális feminista nézőpontból megfogalmazott csattanós kritikája. Mindig megmosolyogtatott ennek a mondatnak a látszólagos radikalitása mögött meghúzódó konzervativizmus. De nem is a prostitúcióról, hanem a munkáról alkotott kép az, amit érdemes itt tárgyalni. Tudniillik – Marx (pl. 1972 [1863/1939], p. 94), de mások nyomán is – az európai történelemben három olyan ideáltipikus munkaformát– ezzel együtt három ideáltipikus társadalmi viszonyt – szokás megkülönböztetni, amely lehetővé teszi az egyik embernek a másik ember által termelt érték elsajátítását: a jobbágymunkát, a rabszolgamunkát és a bérmunkát. A rabszolgát azért taszítják rabszolgasorba, hogy dolgozzon, úgynevezett rabszolgamunkát végezzen (*slave labor*). A rabszolgaságot szembeállítani a munkával – mintha két különböző fogalom lenne – olyan urbánus, occidentalista és középosztálybeli nézetet sejtet, melyben a munka minden – a prostitúciótól eltérő – esetben *szabad bérmunka* lenne. Mintha egyrészről a globális bérmunkások ténylegesen szabadok lennének, és nem jellemeznék őket az ideáltipikus rabszolga sajátosságai, és mintha már csak bérmunkások végeznének munkát a földön. Tehát mintha a munka a bérmunka szinonimája lenne, a bérmunka pedig valami olyasmi, amiben a munkás szabad lehet – szemben a prostitúcióval, ami rabszolgaság. Mintha a földön csak szabad, önmegvalósítási és karrierlehetőségekkel élni tudó bérmunkások és prostituáltak élnének, a vita pedig arról szólna, hogy prostituáltak vagy „szexmunkások" is tartozhatnak-e az előző kategóriába, vagy pedig esszenciálisan kilógnak abból. Könnyen lehet amellett érvelni, hogy a prostitúció körüli vitákban pont annyira fontos, hogy mit gondolunk a munkáról, mint hogy mit gondolunk a szexről. A továbbiakban amellett fogok érvelni, hogy marxista elméleti keretezésben mélyebben meg lehet érteni a prostitúció-szexmunka munkaelméleti és munkajogi aspektusait és e keretezés nemcsak elméleti szinten helyezi más megvilágításba a vitát, hanem a különböző politikai stratégiák korlátira is rámutat.

Ám a prostitúció marxista megközelítése korántsem magától értetődő. Meglátásom szerint a vita – amelyre prostitúció–szexmunka vitaként szokás utalni –, annyira polarizálódott és ezzel együtt vulgarizálódott is, hogy a liberálisnak és a radikálisnak bélyegzettektől eltérő álláspontok nemigen férnek bele. Beszédes, hogy – szintén kissé leegyszerűsítő módon – a feminizmusnak három nagy történeti ágáról szokás beszélni: a liberálisról, a radikálisról és a marxistáról, de a történeti feminizmus(ok) szempontjából olyan fontos kérdésben, mint a prostitúció, csak két álláspontról. Ahogy arra Anuja Agrawal (2018) felhívja a figyelmet, Alison Jaggar neves amerikai feminista szerző 1980-ban, majd 17 évvel később, 1997-ben írt egy-egy cikket a prostitúció–szexmunka feminista

megközelítéseiről, és míg korábbi írásában a marxista megközelítést az egyik legfontosabb irányzatként tartotta számon, második cikkében már az 1990 előtt fontos irányzatok egyikeként említi a marxista feminizmust. Úgy tűnik, a prostitúció kérdésében a marxista feminizmus utoljára valamikor az 1980-as években volt fontos. A magyar interpretátorok is binárisként írják le a vitát, és a marxista feminizmust inkább (ld. Katona, 2020) vagy egyértelműen (ld. Dés, 2018) a „szexmunkás álláspontho*z*" sorolják. A vita szerkezetéből és politikai tétjeiből arra a következtetésre juthatunk, hogy ez két okból lehetséges: egyrészről – a marxizmus tágabb marginalizációjától nem függetlenül – kialakult a prostitúció–szexmunka vitában a diskurzusnak valamiféle rendje (vö. Foucault, 1991 [1970]), mely szerint a szexmunkás nézőpont áll szemben az abolicionistával, így a szexmunkás *és* abolicionista álláspont a diskurzus rendje szerint értelmezhetetlen. Másrészről azért, mert az elméleti vita tétje szakpolitikai, tehát a két elméleti álláspont két szakpolitikai állásponttal homológ: az úgynevezett „svéd modellel" és az úgynevezett „holland modellel". Mivel a létező szakpolitikák szintjén csak ez a két modell támogatott különböző feminista lobbiszervezetek által, így a marxista feminizmust önálló irányzatként megkülönböztetni a vitában merőben öncélú és tét nélküli elméleti pepecselésnek tűnik.

Az itt következő tanulmányban amellett fogok érvelni, hogy a marxista feminista pozíciót érdemes megkülönböztetni mind a liberális, mind a radikális pozíciótól a prostitúcióról-szexmunkáról szóló vitában – sőt, azt állítom, hogy a marxista álláspont a liberális és a radikális irányzatok közös kiindulópontjához képest más elméleti előfeltevésekből indul ki. Ehhez először vázlatosan rekonstruálom a vita liberális és radikális érveit, majd bemutatom a prostitúció-szexmunka megközelítéseit a marxista elméletekben. Végül amellett érvelek, hogy a vulgarizáció elkerülése érdekében érdemes a vitában elfoglalt pozíciót analitikusan három dimenzióra osztani: az elméleti pozícióra, a társadalom empirikus vizsgálatára, végül az utópiára és az ahhoz vezető politikai praxisra.

A prostitúció–szexmunka vita

A feminizmus lassan 200 éve foglalkozik a prostitúció kérdésével. Az erkölcsfilozófiai, szociológiai, kultúratudományi megközelítésektől a feminista nézőpontot az különbözteti meg, hogy utóbbiak szerint azt csak a nők elnyomásának kontextusában lehet megérteni. A feminista megközelítés hagyományosan szembehelyezkedett a „tisztességes asszony" és a „prostituált" bináris oppozíciójával mint a nők elnyomásának egyik konstrukciójával, és a prostituáltat a férfiak által uralt világ áldozataként írta le. A feminista mozgalmak fókuszában sokáig a prostitúció végleges megszüntetése állt. Ebben közmegegyezés volt

a szüfrazsettek és a szocialista pártok, illetve a szakszervezetek nőtagozatai között, mint ahogy a korai második hullámos feminista megközelítések is ezt hirdették (Jaggar, 1997, pp. 9–10; ld. Beauvoir, 1969 [1949], pp. 436–453).

A prostitúció megítélése az 1970-es évekre változott meg a nyugat-európai és észak-amerikai országokban. A fogamzásgátló eszközök elterjedése, a melegjogi mozgalom elindulása, a Kinsey-jelentések (Kinsey, Pomeroy, & Martin, 1948; Kinsey et al., 1953) és a nyomukban támadt médiavisszhang, a *Playboy* magazin sikere és a pornóipar felfutása jellemezték ezt az időszakot. Tehát a szexualitást szabályozó normák és a szexuális gyakorlatok alapvető átalakulásának a folyamata, mely az első világháború után kezdődött el és a második után kapcsolt magasabb fokozatra, az 1970-es évekre érte el a csúcsát (Csányi, 2024, pp. 169–197). Ebben az időszakban több nyugat-európai országban dekriminalizálták a prostitúciót, amellett többek között Nagy-Britanniában és Hollandiában jogilag is elismerték és szabályozták mint törvényes foglalkozást. Az Egyesült Államokban illegális maradt, de nagy vita kerekedett a prostitúció körül össztársadalmi szinten és a különböző feminista szerzők, szervezetek és irányzatok között is. A liberális feministák, összhangban a nyugat-európai trendekkel, az Amerikai Polgárjogi Unió (ACLU) által képviselt nézetek mellett álltak ki. Az ACLU azzal érvelt, hogy a prostitúció jogi tiltása sérti az egyének saját testükkel kapcsolatos személyiségi jogait, és a prostitúció „áldozat nélküli bűncselekmény", ami jogi nonszensz (ld. Ross, 1973, pp. 176–179). A legjelentősebb dekriminalizációért és a destigmatizációért küzdő szervezetet, a COYOTE-ot (*Call Off Your Old Tired Ethics – Hagyd el a régi normáid!*) 1973-ban alapították (Weitzer, 1991; Pheterson, 1989). A szervezet retorikájának magja az volt, hogy a szexuális szolgáltatások nyújtása ugyanolyan, mint bármely más szolgáltatásokra épülő iparág; egyes szerzők amellett érveltek, hogy még a reklámozás korlátozása is indokolatlan (ld. pl. Haft, 1974, p. 23). Ebben az időszakban a legtöbb liberális feminista a szexmunkások jogaiért folytatott harcot a tágabb szexuális felszabadító mozgalom részének tekintette (Weitzer, 1991, p. 23). A liberális feministák tehát amellett érveltek, hogy az államnak nincs jogalapja szabályozni a szexmunkát, és hogy a prostitúcióban – mint absztrakcióban – nem azonosítható semmi esszenciálisan káros. Sőt, épphogy a tiltás miatt mosódik össze olyan gyakorlatokkal, mint a kényszer- és azon belül is a gyerekprostitúció, tehát a tiltás termeli újra azt a patriarchális nőképet, amely megbélyegzi a foglalkozást űzőket. Továbbá amellett érvelnek, hogy a szexmunkáról szóló diskurzusokba be kell vonni magukat a szexmunkásokat is, nem pedig a fejük felett dönteni az őket érintő kérdésekről. A liberális érvelés a radikális feministákat sokszor gyámkodónak láttatja, akik anélkül beszélnek a szexmunkások elnyomásáról, hogy megkérdeznék

a véleményüket (ld. Millett, 1970;[1] korabeli liberális érvelésekért ld. még Roby, 1969; Rosenbleet & Pariente, 1973; Richards, 1979). Ahogy arra később részletesen kitérek, az időszak marxista feministái szintén munkásként értelmezték a prostituáltakat, noha e feministák célja közel sem a prostitúció legalizálása volt. Végül, főleg az 1980-as évektől, aktívabbak lettek a hagyományos marxista megközelítéstől független radikális feminista szerzők, akik határozottan a prostitúció legalizálása ellen érveltek. Míg a liberális irányzat úgy látta, hogy a prostitúciónak nincsen neme vagy szexuális irányultsága, a férfi, női, heteroszexuális és homoszexuális prostituáltakat azonos jogok illetik meg; addig a radikális irányzat képviselői úgy tartották, hogy a prostitúcióban a nők általánosabb alávetettsége, szexualizálása, illetve szexuális elnyomása nyilvánul meg. A radikális feministák álláspontja szerint a liberális feministák túlságosan formálisan-jogilag értelmezik a szabad választást, a prostitúció – mint a nők tágabb értelemben vett elnyomásának specifikus és explicit megnyilvánulása – mindig különböző patriarchális kényszerek között valósul meg. Eisenstein (1981, p. 177) szerint a liberális feministák elszigetelt egyénekből indulnak ki, ami miatt a liberalizmus és a feminizmus mint a nemi *viszonyokra* irányuló mozgalom összeegyeztethetetlen. MacKinnon (1982, 1987) a liberális állásponttal szemben amellett érvel, hogy a prostitúcióban és a pornóban a nők alávetettségének erotizálása zajlik, ezért ezek a gyakorlatok minden nőre hatással vannak. Barry (1979, pp. 135–136) álláspontja az, hogy a prostitúció nem „ártalmatlan" és „magánjellegű" tranzakció, hanem a nők szexualitáson keresztül történő tárgyiasításának létrehozására, megerősítésére és fenntartására szolgáló intézmény. Pateman (1988) szerint a prostitúció annak a szexuális jogosultságnak az intézményes kifejeződése, amely a maszkulinitás társadalmi konstrukciójának egyik alapja. Tehát a radikális feministák a kényszerekre helyezték a hangsúlyt, mely kényszerek a strukturális, gazdasági és közvetlen fizikai erőszak különböző mértékű egymásba fonódásai, melyek részint internalizálva hatnak (például a szocializáción keresztül), részint külső objektív kényszerként. Továbbá a radikális feminista álláspont szerint a prostitúció azért sem tekinthető olyan munkának, mint bármelyik másik, mert túlmutat magán és az összes nőre hatással van. Érvelésük szerint az, hogy egy társadalomban férfiak pénzért hozzá tudnak férni női testekhez, azokra a nőkre nézve is káros, akik nem vesznek részt – közvetlenül – prostitúcióban, mert megerősíti azt a közvélekedést, hogy a nők elsősorban a férfiak szexuális örömére léteznek (az 1970-es és 1980-as évek prostitúcióról szóló feminista vitáiról ld. bővebben: Jaggar, 1980, pp. 349–353, 1997, pp. 9–12; Weitzer, 1991; Freeman, 1989; Anderson, 2002, pp. 752–759).

1 Noha pl. Andrea Dworkin, a pornó és prostitúció leghíresebb radikális feminista kritikusa maga is prostitúciótúlélő volt.

Ahogy Jaggar (1997) rámutat, a prostitúcióval kapcsolatos vita az 1990-es évekre polarizálódott, és a marxista álláspont szinte teljesen eltűnt, jobban mondva bizonyos elemei a liberális, bizonyos elemei a radikális feminizmus érvelésébe olvadtak be. Végeredményben legkésőbb az 1990-es évektől két elméleti álláspont és azokkal analóg szakpolitikai javaslat állt élesen szemben egymással: a radikális, részint posztstrukturalista megközelítés, amit összefoglalóan abolicionistának szokás hívni, és a liberális-libertárius, részint posztmodern megközelítés, amit összefoglalóan szexmunkásjogokért küzdő irányzatnak szokás hívni (*SWR – sex workers' rights*). A különböző feminista irányzatok persze egy állásponton vannak azokban az ügyekben, melyek a nők helyzetének általános javítását célozzák: kevesebb nőnek kelljen kényszerből a prostitúciót (illetve szexmunkát választania) – különbség abban a kérdésben van köztük, hogy létezik-e bárki, aki nem valamilyen kényszerből választja a prostitúciót, és ez a kényszer eltér-e a bérmunka általános kényszerétől. A két álláspont két konkrét szakpolitikai modellhez kapcsolódik, melyeket különböző nemzeti és internacionális lobbiszervezetek támogatnak.

A létező szakpolitikák szintjén három modellt szokás elkülöníteni. Az első az *USA-modell,* melyben a prostituáltat és a klienst is büntetik; ezt a modellt jellemzően egyik feminista irányzat sem támogatja. A második az úgynevezett *holland modell,* melyre az SWR-irányzat lobbitevékenysége irányul, és amely elismeri a szexuális szolgáltatásokat nyújtókat „szexmunkásként", jogilag élesen elkülönítve ezt a prostitúció illegális formáitól (gyerekek és fiatalkorúak prostitúciója, emberkereskedelem, kényszerprostitúció). A holland modell a szexmunkát szabályozó részletszabályozás kidolgozását a helyi jogalkotó szervek hatáskörébe utalja. A modell melletti általános érv az, hogy az illegalitás nemcsak nehezíti a prostitúcióban dolgozó nők megélhetését, hanem növeli az elfogás és az üldözés kockázatát is, így ők könnyebben válnak zsarolhatóvá és még inkább függővé a striciktől. A bordélyházakat tiltó törvények lehetővé teszik a háztulajdonosok számára, hogy zsarolják a prostituáltakat, a kerítést szabályozó törvények pedig társadalmi elszigeteltségbe kényszerítik a prostituáltakat, és megfosztják őket szociális hálójuktól. Végül megkülönböztetjük az úgynevezett *svéd modellt,* melyre jellemzően az abolicionista feminista szervezetek lobbitevékenysége irányul: ez a klienst bünteti, de a prostituáltat nem. A modell mögötti megfontolás az, hogy a prostituált áldozat, tehát nem büntethető, de a prostitúció a fent tárgyalt okok miatt káros a társadalom egészére nézve (Podoletz, 2015, p. 104).

Az Európai Női Lobbi (*European Women's Lobby – EWL*) például, amely az európai nőjogi civil szervezetek legnagyobb ernyőszervezeteként működik, abolicionista irányultságú – svédmodell-párti – lobbitevékenységet folytat. Az Egyesült Államokban létrejött érdekvédelmi hálózatok, mint az 1980-as években alapított *International Com-*

mittee for Prostitutes' Rights (*ICPR*) és az 1998-ban létrehozott *Global Network of Sex Work Projects* (*NSWP*), meghatározó szerepet játszottak a szexmunkásmozgalom nemzetközi kiterjedésében és európai intézményesülésében. Az *International Committee on the Rights of Sex Workers in Europe* (*ICRSE*), amely 2004-ben alakult, aktív szerepet vállal a szexmunkásszervezetek számára kulcsfontosságú érdekérvényesítési stratégiák és eszközök kidolgozásában (Katona, 2020, p. 145). Az *Amnesty International* 2015-ben jelentette be, hogy támogatja a szexmunka dekriminalizációját; e döntés jelentős tiltakozást váltott ki mind a nemzetközi aktivista színtéren, mind a magyar feminista közegben. Magyarországon elsősorban a 2000-ben alapított *Szexmunkások Érdekvédelmi Egyesülete (SZEXE)* képviseli markánsan a szexmunkásjogi álláspontot. Ezzel szemben abolicionista pozíciót képvisel többek között a *Nők a Nőkért Együtt az Erőszak Ellen (NANE)* (Barna et al., 2018, p. 256).

A kérdés jelenlegi megosztottságát jól mutatja, hogy az Európai Parlament 2023-ban elfogadott állásfoglalása a prostitúció visszaszorítását tűzte ki célul. Az állásfoglalás 234 igen szavazattal ment át 175 nemmel szemben és 122 tartózkodással (Európai Unió, 2023). A *European Coalition on Sex Workers' Rights and Inclusion* olyan globális NGO-kkal együtt, mint az *Amnesty International,* az állásfoglalás előtt lobbizott a dekriminalizációért, a szavazás után pedig csalódottságát fejezte ki.

Látható, hogy a progresszív diskurzus a témáról erősen polarizált, és a mai napig izzó vita (közelmúltban ld. pl. Younis, 2024; Welch & Zhao, 2022). De mit kezdhet ezzel a jelenséggel a marxista értelmezés – és megfordítva: mit kezdhetnek a feminista megközelítések a marxista hagyománnyal?

Prostitúció a marxista elméletben

Marx és Engels műveiben négyféleképpen jelenik meg a prostituált alakja: 1.) mint a patriarchátus áldozata, 2.) mint a kapitalizmus áldozata, 3.) mint a bérmunkás metaforája és 4.) mint szolgáltató munkás.

1.) A *Párizsi kéziratok*ban Marx (1981 [1844/1932]) arról ír, hogy a férfinek a nőhöz való viszonyában egy adott korban „az ember egész művelődési foka" (uo., p. 106) fejeződik ki, és a

> *nő*höz mint a közösségi kéj martalékához és szolgálójához való viszonyban az a végtelen lefokozás van kimondva, amelyben az ember önmaga számára egzisztál, mert e viszony titkának *félreérthetetlen,* határozott, *nyilvánvaló,* leleplezett kifejezése a *férfi*nak a *nő*höz való viszonyában van és abban a módban, ahogy a *közvetlen, természetes* nembeli viszonyt felfogják. (Marx, 1981 [1844/1932], p. 106, kiemelések az eredetiben)

Tehát az, hogy a nő a férfi számára mint szexuális objektum jelenik meg, az emberi elidegenedés legalapvetőbb kifejezése. A *Kommunista kiáltvány*ban Marx és Engels (1959 [1848]) arról írnak, hogy a burzsoá házasság és a nyilvános prostitúció egyaránt a kapitalizmus alapvető intézményei, melyekben a patriarchális munkamegosztás a legkifejlettebb formáját éri el. A polgári család alapja a tőkés logika alapján megfontolt érdek, és ennek kiegészítő jelensége a „nyilvános" prostitúció és az elszegényedett proletárok kényszerű családtalansága (uo., p. 456). Ebben az értelmezésben a nők számára mind a burzsoá típusú házasságban, mind a prostitúcióban a kényszerű érdekkövetés helyettesíti a vágyat és a szerelmet. A burzsoá házasságra „nem hivatalos prostitúcióként" utalnak, és arról írnak, hogy a kommunizmusban „a hivatalos és nem hivatalos prostitúció is eltűnik majd" (uo., p. 457). Ennek a gondolatnak a legrészletesebb kifejtése Engelsnek (1970 [1884]) a már Marx halála után írt *A család, a magántulajdon és az állam eredete* című munkájában szerepel. Érvelése szerint a prostitúció a történeti patriarchális monogámia másik oldala, melyben a monogámia egyre szigorúbb a nők számára, de ezzel a szigorral együtt épül ki a szexuális kibúvó a férfiak számára. „De minél inkább átalakul korunkban az ősi hagyományú hetérizmus a tőkés árutermeléstől és minél inkább idomul hozzá, minél inkább válik leplezetlen prostitúcióvá, annál demoralizálóbb a hatása" (Engels, 1970 [1884], p. 69). A prostitúció tehát az emberek egymástól való elidegenedésének megnyilvánulása, amiben felismerhető a rendszer valódi természete. Összhangban az 1840-es években írt művekkel, Engels érvelése szerint a prostitúció – miként a modern polgári házasság intézménye – nem „szabad" és „egyenlő" individuumok közötti szerződéses viszony, hanem strukturálisan meghatározott alávetettségi forma. Ebben az összefüggésben a szexiparban dolgozó nő szabadsága éppúgy illuzórikus, mint a polgári család keretei között élő feleségé: mindkét pozíció a nemi munkamegosztás és a tulajdonviszonyok által strukturált függést testesíti meg különböző formában, a monogám házasság és a prostitúció elválaszthatatlan ellenétek, egyazon társadalmi állapot ellenpólusai. A szocializmusban a „prostitúció eltűnik, a monogámia pedig, ahelyett, hogy letűnnék, végre valósággá válik", tehát szerelmen és nem gazdasági kényszeren fog alapulni (Engels, 1970 [1884], p. 70). E megközelítés szerint az egyenlőtlen munkamegosztásra épülő termelési módok mind patriarchálisak, de ahogy belső ellentmondásaikból új, fejlettebb termelési módok jönnek létre, a patriarchális jelleg is mélyül. A kapitalizmus mint az egyenlőtlen munkamegosztásra épülő termelési módoknak (tehát a patriarchátusnak is) a legfelsőbb foka, melynek belső ellentmondásaiból megszületik a szocializmus, ami eltörli a patriarchális kényszereket, az érdekházasságot és a prostitúciót, illetve utat enged az igaz szerelemnek.

2.) Marx és Engels (1958 [1845]) egyik, a polgári idealizmusra mért legkorábbi ostorcsapása, hogy *A Szent Család*ban azért kritizálják Eugène Sue francia írót, mert a prosti-

túciót erkölcsi bukásként mutatja be, nem pedig a társadalmi és gazdasági körülmények következményeként, és ez a „moralizáló megközelítés" figyelmen kívül hagyja a materiális valóságot, amely a nőket prostitúcióra kényszeríti. Amikor Engels (1958 [1845]) ugyanebben az évben a munkásosztály helyzetéről ír, többször foglalkozik a prostitúcióval, és az érintett nőkre „a prostitúció áldozataiként" (uo., p. 245) hivatkozik. A *Párizsi kéziratok* egy másik szöveghelyén Marx (1981 [1844/1932], p. 70) a prostituáltakat a „tönkrement proletárok" között említi, azok között, akiket megnyomorított a tőkés termelési mód. E megközelítés szerint tehát a prostituáltak a kapitalizmus munkásokat megnyomorító és kisemmiző tendenciáinak áldozatai.

3.) Marx (1981 [1844/1932], p. 105) talán leghíresebb megnyilvánulása prostitúcióról szintén a *Párizsi kéziratok* egy jegyzete: „A prostitúció csak különös kifejezése a munkás általános prostitúciójának, és minthogy a prostitúció olyan viszony, amelybe nemcsak a prostituált, hanem a prostituáló is beletartozik […], így tehát a tőkés stb. is beletartozik ebbe a kategóriába". Ebben az értelemben a prostitúció leginkább a bérmunka metaforája, melybe a bérmunkás a teste generatív potenciálját, életerejét adja el munkaerőként valakinek, aki ezen élősködik. Az érvelést pár oldallal később megismétli (uo., p. 120). A prostitúció itt is az elidegenedett munka ideáltípusa és az összes bérmunka metaforája, a strici pedig a burzsoá metaforája, bár ez nem (feltétlenül és nem jellemzően) tőkeviszony, a prostituált kiszolgáltatottságában életereje, testének generatív potenciálja a vele szembenálló praxisban használódik, és a függőségét reprodukálja. Ebben a megközelítésben tehát a prostitúció explicit szörnyűsége a bérmunka szörnyűségének metaforája.

4.) Végül *A tőke* negyedik részeként hivatkozott *Értéktöbblet-elméletek*ben Marx (1976 [1862/1905], p. 131) azok között az esetek között sorolja fel a „szajhák" (sic!) munkaerejének „bordélyosok" általi megvásárlását, amelyeket Adam Smith a nemtermelő munkások munkaerejének megvásárlásaként írt le. Marx számára (1976 [1862/1905], pp. 117–131) a termelő és nemtermelő munkások között az a különbség, hogy újratermelik-e a tőkét, és nem az, hogy materiális árut hoznak-e létre. Az első esetben a munkaerő a tőke változó részére cserélődik ki, így értéktöbbletet termel a tőkésnek; a második esteben a munkaerő ellenértéke a jövedelem (1976 [1862/1905], p. 131). Ebben az értelemben Marx számára a prostituált: munkás. Ideáltipikusan, ha tőkeviszonyon kívül prostituálódik, egy strici elveszi minden bevételét és fogságban tartja, akkor rabszolgamunkás; ha egyedülálló vagy kénytelen megállapodni egy stricivel, de az nem tartja fogságban, és bevételének csak egy részét veszi el, akkor nemtermelő bérmunkás; ha pedig egy tőkés vállalkozó bordélyházában kap bért, akkor termelő munkás, a szolgáltató proletariátus része. Ebben a megközelítésben tehát a prostituált szolgáltató munkás.

Marx és Engels tehát alapvetően – mai fogalmainkkal kifejezve – szexmunkás-megközelítésű abolicionisták voltak. Az angol ipari kapitalizmus prostituáltjait egyszerre látták a kor termelési módja áldozatának és munkásnak, de afelől nem volt kétségük, hogy a kommunisták forradalma el fogja söpörni a föld színéről a prostitúció intézményét.

Engels családról szóló könyvével majdnem egy időben jelent meg August Bebel (1928 [1883]) befolyásos szocialista politikus *A nő és a szocializmus* című monográfiája, melyben így kezdi a prostitúcióról szóló fejezetet: „A házasság mutatja a polgári világ nemi életének egyik odalát, a prostitúció a másikat. A házasság az első lapja az éremnek, a prostitúció a hátsó lapja" (uo., p. 196). Majd kicsit később így folytatja: „A férfivilág a prostitúcióval való élést mindig olyan kiváltságának tekintette, amely őt »jogszerűen« megilleti" (uo., p. 196). Szerinte tehát a polgári társadalomnak a prostitúció és a házasság olyan szükséges intézményei, mint a rendőrség, a hadsereg, az egyház vagy a jog. A polgári házasság tartja fenn a társadalmi újratermelést, beleértve a társadalmi viszonyok újratermelését. A prostitúció tartja fenn a férfiaknak kedvező kettős erkölcsöt, hogy a polgári házasság ne fossza meg a polgárférfiakat a szexuális kielégüléstől. Bebel, mint a legtöbb korabeli marxista, amellett érvel, hogy bár prostitúció a kapitalizmust megelőző társadalmakban is létezett, a polgári család e tükörintézményeként és a kapitalista munkaerőfelesleg létrejöttével nőtt példátlan volumenűre. Részletesen elemzi a 19. század végi Németországban az állam viszonyát a prostitúcióhoz, amelyet elvileg büntet, de a gyakorlatban megtűr, bizonyos értelemben támogat. A prostitúció az állam számára a „sphinx, amelynek talányát megoldani nem tudja" (uo., pp. 201–202). Az állam – írja – védi a férfiakat a nőktől. Összességében Bebel érvelésében az állam, a jog, a rendőrség, a polgári család és a prostitúció olyan rendszert alkotnak, mely egyszerre biztosítja az osztályviszonyok és a genderviszonyok újratermelését. Továbbá a korabeli szocialistákkal összhangban Bebel is amellett érvel, hogy a prostitúciót kiváltó okok – a szegénység, a munkanélküliség és a nemi munkamegosztás – megszűnésével megszűnik majd a prostitúció is: „A szocializmusban megszűnnek az okok, amik a nőket megfosztják a házasság lehetőségétől és prostitúcióra kényszerítik" (uo., p. 444).

A 20. század elejére keveset változott a baloldal hozzáállása a prostitúcióhoz. Lenin (1967 [1913]) 1913-ban ellátogatott Londonba a „leánykereskedelem elleni küzdelem céljából összehívott *ötödik* nemzetközi kongresszusra". A kongresszusról maró gúnnyal közvetített a *Rabocsaja Pravda* hasábjain. Kiemelte, hogy a burzsoázia büszkén támogatja a prostituáltak bebörtönzését és testi fenyítését, miközben az általuk fenntartott rendszer hozza létre a prostitúciót. Az orosz forradalom után, 1920-ban, Clara Zetkin német szocialista politikus és nőjogi harcos interjút készített Leninnel, aki a következőket nyilatkozta az időszak prostitúcióval kapcsolatos küzdelmeiről:

> Hallottam, hogy egy tehetséges kommunista nő Hamburgban újságot ad ki prostituáltaknak, és hogy forradalmi küzdelemre akarja őket szervezni. Rosa [Luxemburg] kommunistaként cselekedett és érzett, amikor egy cikkében kiállt azoknak a prostituáltaknak az ügyéért, akiket a rendőrségi szabályok megsértése miatt bebörtönöztek, mert szomorú mesterségüket űzték. Sajnos őket a burzsoá társadalom kétszeresen áldozza fel. Először is az átkozott tulajdonrendszerével, másodszor pedig az átkozott erkölcsi álszentségével. (Lenin, in Zetkin, 1934 [1925])

Ez a nézet általános volt a korabeli orosz baloldali értelmiség körében. Emma Goldman (1969 [1917]) az 1921-es kronstadti felkelésig a bolsevikokat támogató anarchista aktivista volt. 1917-es esszéjében amellett érvel, hogy polgári házasság és a prostitúció közötti különbség „fokozati", minthogy „egy nő egy férfinak adja-e el magát a házasságban, vagy sok férfinak azon kívül" (1969 [1917], p. 230), vagy „a moralisták számára a prostitúció nem az, amikor egy nő eladja a testét, hanem amikor házasságon kívül adja el" (uo., p. 238). Goldman rámutatott, hogy az kényszeríti a nőket prostitúcióra, hogy az ipari rendszerben olcsó munkaerőként hasznosítják őket, tehát hogy a nők pozíciója az iparban és a szexmunkában nem független egymástól. Képmutatónak írta le azt a moralizáló kettős mércét, mely elítéli a striciket, de a gyárosokat, akik nem fizetik meg női alkalmazottaikat, vétlennek találja. Goldman egyszerre látta a prostitúciót a nemek közötti egyenlőtlenség termékének és újratermelőjének. Továbbá Marx (1974 [1885], p. 320; 1962 [1849], p. 234) jogrendszerről szóló elgondolásaihoz hasonlóan ő is úgy látta, hogy mivel a jog kifejezi és stabilizálja, nem pedig konstituálja a társadalmi viszonyokat, a prostitúció elleni pusztán jogi küzdelem nemcsak hiábavaló, de kiszolgáltatottá teszi a nőket a rendőrök kénye-kedvének. Az orosz forradalom után a prostitúció kezelése Janus-arcú volt: a hivatalos diskurzus a prostitúció volumenének növekedéséért a kapitalizmus maradékát tette felelőssé, de a nemi betegségek járványszerű terjedése gyors állami beavatkozást váltott ki, amely során hamarosan megjelent az érdemes és érdemtelen prostituáltak megkülönböztetése (kényszer- és „hivatalos" prostitúció), valamint az olyan gyakorlatok, mint a nyilvános „egészségügyi perek", melyeken olyanokat ítéltek el, akik megfertőztek másokat nemi betegséggel (Csányi, 2024, pp. 202–203).

Alekszandra Kollontaj (1921 [1977]) a lenini éra hivatásos pártfeministája, illetve a párt nőirodájának (*Zsenotgyel*) vezetője a regionális női osztályok vezetőinek harmadik oroszországi konferenciáján beszélt a prostitúcióról. Összhangban az eddig tárgyalt szerzőkkel, Kollontaj amellett érvelt, hogy mind a prostitúcióban, mind a polgári házasságban „a nemek közötti anyagi alkudozásról van szó, […] a világi számítások helyettesítik a kölcsönös vonzalmat", és fordítva is: „ahol a szenvedély és a vonzalom kezdődik, ott

a prostitúció véget ér. A kommunizmusban a prostitúció és a mai család eltűnik. Egészséges, örömteli és szabad kapcsolatok alakulnak ki a nemek között" (1977 [1921], p. 271). Tehát Kollontaj is osztotta azt az alapvetően marxi elképzelést, hogy a polgári házasság és a prostitúció ugyanannak az éremnek a két oldala, és a forradalommal a kettő együtt szűnik meg. Kollontaj három okból ellenezte a prostitúciót: egyrészről az a nők tárgyiasításával aláássa osztályszolidaritást, másrészről negatív hatással van a lakosság szexualitására mind biológiai, mind kulturális értelemben, harmadrészt a prostitúciót nemtermelő munkának tekintette, és úgy látta, hogy a prostitúcióban érintettek – kényszerből ugyan, de – a mások által megtermelt értéken „élősködnek". Kollontaj víziója a kommunizmusról magába foglalja a polgári háztartás felbomlását, a reproduktív munka társadalmasítását és a valódi szerelmet (ld. Csányi, 2024, pp. 212–214; Csányi et al., 2018, pp. 10–13).

A két világháború közötti időszakra jellemző „nyugati" marxista szexuálpolitikai elképzelések legnagyobb hatású példája valószínűleg Wilhelm Reich *Deutschen Reichsverband für Proletarische Sexualpolitik* (Német Proletár Szexuálpolitikai Szövetség, röviden: SEXPOL) nevű szervezete volt, amelyet a Német Kommunista Párt égisze alatt hozott létre. Ennek alapító okirata megjegyzi, hogy a prostitúció „[a]lapja a proletárasszonyok tömeges munkanélkülisége, a kispolgári ifjúság kettős erkölcse és széles kispolgári rétegek nem kielégítő házasélete. […] A kapitalizmus harcol saját kreatúrája, a prostituált ellen, hiszen ráuszítja a rendőrséget, bebörtönzi, nemibeteg-gondozókba zárja és erkölcsileg jogfosztottá teszi" (Reich, 1983 [1931], p. 189). Az okirat – a korabeli baloldali diskurzusra jellemzően – némileg illuzórikus képet fest a Szovjetunióról; mint írja, a Szovjetunióban nem a prostituáltak, hanem a prostitúció ellen folyik a harc. Reich a prostitúciót annak tágabb összefüggésébe helyezte, hogy miért nyomja el a kapitalizmus a szexualitást. Ez annyival mutatott túl a század első évtizedeinek marxista elképzelésein, hogy Reich a „szexuális nyomort" – benne a prostitúcióval – a kapitalizmus belső ellentmondásának látta, amelynek politizálásával antikapitalista politikai erő szervezhető. Engelshez hasonlóan úgy érvelt, hogy a kommunizmus nem megszünteti a monogám párkapcsolatot, hanem megszüntetve megőrzi azt, illetve hogy a monogám párkapcsolat a kommunizmusban tudja elérni a kifejlett formáját, mely nem anyagi számításon, hanem szerelmen alapszik. Reich nem csak a „szörnyűségét" látta a „szexuális nyomornak", hanem forradalmi potenciálját is (1972 [1931], p. 246).

Az 1960-as évek végétől kibontakozó marxista feminista vitában (amelyre háztartásimunka-vitaként szokás hivatkozni) két kérdéshez tértek vissza: a nemtermelő munka kérdéséhez és a forradalmi potenciálhoz – bár jellemzően sem Kollontaj, sem Reich nem szerepel a szerzők hivatkozásai között. A korabeli diskurzus egyik első megszólalója, Benston (1969) megállapítja, hogy a „társadalom osztályszerkezetének elemzésében a »nőkérdést« általában figyelmen kívül hagyják" (uo., p. 13), illetve a marxista elemzé-

sekből „[h]iányzik a nők megfelelő strukturális definíciója" (uo., p. 14). A vitában résztvevők – leegyszerűsítve – elsősorban a kapitalista háziasszony, másodsorban a prostituált pozícióját politikafilozófiai meghatározások helyett az érett Marx politikai gazdaságtani elmélete, leginkább *A tőke* fogalmi hálója felől kívánták megfogni, tehát arról értekeztek, hogy ezek a pozíciók milyen funkciót töltenek be a kapitalista tőkefelhalmozásban. A vita részleteinek (ld. Mezzadri, 2019; Boatcă, 2015, pp. 47–79; Csányi, 2024, pp. 48–57; Csányi et al., 2018, pp. 13–18) mélyebb ismertetése nélkül összefoglalólag elmondható, hogy a vitában részt vevő egyik fél autonomista feminista volt, a másik ortodox megközelítésű marxista feminista. Abban az időszakban az olasz *Operaismo* mozgalomból (ld. főleg Tronti, 2019 [1966]) kialakult irányzat követői nevezték magukat autonomistáknak. Az autonomisták széles forradalmi szövetség létrehozásán dolgoztak; annak érdekében, hogy a potenciális forradalmi szubjektumcsoportok között egységfrontot hozzanak létre, kitágították a munkásosztály fogalmát. Ezek a feministák elvetették a munka–tőke viszonyban közvetlenül részt vevő termelő munkások és a tőke–munka viszonyban (közvetlenül) nem részt vevő munkások közötti marxi különbségtételt, és a „bér nélküliek kizsákmányolásáról" (Dalla Costa & James, 1971, pp. 10–15) beszéltek, illetve amellett érveltek, hogy „minden munka értéket termel a tőkének" (Harvie, 2005), még ha közvetetten is. Leopoldina Fortunati (1981, p. 33) így foglalja össze a feminista álláspontot a házimunkáról és a prostitúcióról:

> A kapitalista férfi–nő viszony nem egyének viszonya, hanem termelési viszony, olyan csere, amely a nők és a tőke között zajlik a férfiak közvetítésével. Ez a rendkívül összetett viszony a formális megjelenés és a valós működés szembeállításán alapszik. Bonyolultsága egyértelműen tükröződik a cserében, amelynek két arca van. Egyrészt a változó tőke és a házimunka közötti csere, másrészt a változó tőke és a prostitúciós munka közötti csere. És a maga részéről kettős jelleget ölt, formális szinten ugyanis a férfi munkás bére és a női munkás házimunkája vagy prostitúciós munkája közötti cseréként jelenik meg, míg a valóságban a változó tőke és a házimunka, azaz a tőke és a női munkás közötti csere, amelyet a férfi munkás közvetít.

Tehát a háziasszony és a prostituált esetében a közvetlenül kizsákmányolt férfi munkáson keresztül működik az értékelsajátítás: a férfi munkás bére közvetít a tőke és a szexmunka között.[2] Jared Sacks (2019) megkülönbözteti a közvetlenül és közvetetten

2 Ez az elemzési keret bár elméletileg sokkal pontosabban, de megismétli a 19. század végi, illetve 20. század eleji szocialista gondolkodók homológiáját a polgárfeleségről és a prostituáltról (ld. Federici, 2012 [1975]).

termelő munkát; utóbbi esetében az érték létrehozásának és elsajátításának helyszíne nem esik egybe. Ilyennek látja azokat a munkákat, amelyek otthon, a bordélyházban vagy az utcán közvetlenül termelik újra azoknak a munkaerejét, akiket aztán a gyárban kizsákmányolnak. Az 1970-es évektől az autonomista feministák tehát a prostituáltat a tőkéhez közvetetten viszonyuló munkásnak tartották. Fontos itt összegezve kiemelni, hogy a szexmunkás-prostituált munkásként való elismerése a marxista megközelítésben teljesen más téttel bírt, mint a liberális feminizmus számára. Hiszen aki a munkásosztály része, az potenciálisan forradalmi szubjektum.

Az informális szektor fogalmát Keith Hart (1973) vezette be – nagyjából egy időben a háztartásokról szóló korai vitával –, aki azt a szerződéses munkaerőpiacon kívüli városi munkaerő részének írta le. Hart azzal érvelt, hogy Ghánában az urbanizáció és az iparosítás nem járt együtt a szerződéses kapcsolatok teljes körű kiterjedésével, és nem az ipar biztosította az egész városi lakosság megélhetését – mint ahogy azt a korabeli modernizációs elképzelések hívei várták –, hanem inkább az, hogy kiterjedt informális kapcsolatrendszer alakult ki a városi-ipari környezetben. Az informalitás későbbi megközelítései magukban foglalják a vidéki és mezőgazdasági tevékenységeket is, amelyek kívül esnek a hivatalos statisztikákban szereplő szerződéses tevékenységek körén (Breman, 1976a, 1976b). Ezekben a megközelítésekben az a közös, hogy az informális szektort nem a kapitalista munkaerőpiac ellentétének, hanem annak részének tartják, és az informalitást csak a formalitás (munkajogok), az állam és a tőke kontextusában látják megérthetőnek (Agarwala, 2009; Polese & Morris, 2015). Ebben az értelmezésben tehát az informális szektor – benne a prostitúció – a munka oldaláról nézve túlélési stratégia azok számára, akik kiszorulnak a reprodukcióhoz szükséges formalizált munkaviszonyokból, a tőke és az állam oldaláról nézve pedig a munkásmozgalom által kiharcolt kompromisszumokra adott reakció (Portes & Walton, 1981; Portes, 1983).

Mindezek ismeretében felmerül a kérdés, hogy miként járul hozzá a marxista feminizmus a prostitúció-szexmunka vitához?

A probléma szétbontása

A továbbiakban amellett érvelek, hogy a szexmunka-prostitúció vitában az érvelés különböző szintjei gyakran összekeverednek. Ahogy arra később rámutatok, radikális feministák nagy mennyiségű empirikus adatot gyűjtöttek össze, hogy bizonyítsák, az erőszaktól és fizikai kényszerektől mentes szexmunka statisztikailag mennyire marginális jelenség a globális prostitúcióban. „A libertárius feministák rendkívül

szűk látókörűnek tűnnek, ha elemzésüket globális kontextusban alkalmazzák" – jegyzi meg Jaggar (1997, p. 21). Ugyanakkor annak bemutatása, hogy a globális prostitúciós iparban sok a szenvedés, a kényszer és az erőszak, önmagában nem jelenti a vita eldöntését. A liberális érvelés szerint éppen a szexmunka illegális volta és a szexmunkások elleni diszkrimináció szolgáltatja ki a szexmunkásokat a rendőrségnek és a bűnözőknek (ld. pl. Sekyiamah, 2021). A prostitúció-szexmunka jelenkori súlyos következményei önmagukban nem döntik el, hogy ezek a tapasztalatok a rossz szabályozásból erednek-e, és azt sem, hogy egy jobb, utópikus világban nem létezhetne a szexmunka valamely „jó" – szenvedéstől, kényszertől és erőszaktól mentes – formája. Ezért amellett érvelek, hogy analitikusan érdemes szétbontani a témát 1.) az elméletre, 2.) a valóság empirikus vizsgálatára, tehát a vonatkozó elméleti fogalmak alkalmazására, 3.) az utópiára és azokra a lehetséges stratégiákra, amelyek a jelenkor empirikus valóságának elméleti megértésétől az utópia felé vezetnek, más szóval a politikai praxisra.

Az elmélet

Ahogy a fentiekben igyekeztem bemutatni, bár azonosíthatók bizonyos tendenciák, a marxista elmélet történetében többféleképpen jelenik meg a prostitúció. Sokszor kevéssé kidolgozottan vagy inkább metaforikusan jelenik meg a fogalom. Érdemes elmozdulni a prostitúció-szexmunka egységes elmélete felé, hogy pozicionálni tudjuk a prostitúció-szexmunka vitában a marxista álláspontot. Ehhez a prostitúció jelenségét tágabb elméleti keretben kell elhelyezni. A vita leegyszerűsítve arról szól, hogy a prostitúció vagy a szexmunka a munka olyan formája-e, amelyet a jogrendszernek legitimálnia és védenie kell; vagy pedig a patriarchális erőszak olyan formája, amelyet a jogrendszer segítségével meg kell szüntetni, mégpedig úgy, hogy a jognak büntetnie kell a kuncsaftot, de védenie az áldozatot – a prostitúció áldozatát. Ebből következik, hogy a tágabb elméleti keretnek két témát kell lefednie: a munkát és a jogot.

Marx számára a munka mint általános emberi tevékenység nem normatív kategória. Marx és Engels *A német ideológia* elején (1960 [1846/1932], pp. 19–76) a történelem *valóságos előfeltételeit* (uo., pp. 22–23) taglalják, melyek közül a legalapvetőbb az eleven emberi lények létezése. „Az első megállapítandó tényállás tehát ezeknek az egyéneknek testi szervezete és általa adott viszonyuk a rajtuk kívüli természethez" (uo., p. 23). Később így folytatják: „az embereknek ahhoz, hogy »történelmet csinálhassanak«, meg kell élniök. Az élethez azonban mindenekelőtt evés és ivás, lakás, ruházat és még egy és más szükséges" (uo., p. 29). Tehát az emberi test (mint természet) és az azon kívüli természet között valamely

kölcsönhatást kell végrehajtani ahhoz, hogy az előbbi szükségletei[3] ki legyenek elégítve. Ez a munka mint transzhistorikus kategória. Ahogy Marx jóval később *A tőké*ben (Marx, 1967 [1867], p. 168) összefoglalja: „A munka mindenekelőtt olyan folyamat, amely ember és természet között megy végbe, amelyben az ember saját tettével közvetíti, szabályozza és ellenőrzi a természettel való anyagcseréjét." Marxi értelemben ezért minden olyan tevékenység munka, amelyen keresztül az ember újratermeli saját vagy mások munkaerejét (lehetővé teszi szükségleteinek kielégítését), más szóval életben marad vagy életben tart másokat.[4] A prostitúció – szexuális szolgáltatás nyújtása anyagi ellenszolgáltatásért, függetlenül attól, hogy az ellenszolgáltatást az kapja-e, aki a szolgáltatást nyújtja – tehát marxi értelemben *munka*.

Marx e transzihistorikus emberi tevékenység, a munka konkrét történetileg kialakult formáit elemezte analitikusan. A kapitalista termelési mód alapja a bérmunka, tehát a kizsákmányolás és a munka–tőke viszony. A tőkés birtokolja a termelőeszközöket, ezért a bérmunkás kénytelen eladni munkaerejét a tőkésnek. A tőke általános képlete, a P–Á–P' (*pénz–áru–pénz'*), ahol a P' több pénz, mint a P, és a köztük lévő különbség (a profit) a kizsákmányolásból származó értéktöbbletből származik. A többletérték úgy jön létre, hogy a munkás által megtermelt értéket a tőkés nem adja oda, hanem csak a munkás munkaerejének reprodukciójához szükséges összeget fizeti meg bér formájában, ami kevesebb, mint a munkás által megtermelt érték. Így a tőkés a bérmunkás által megtermelt érték egy részét elsajátítja, ez a kizsákmányolás (Marx, 1967 [1867], pp. 141–167). Ennélfogva az a prostituált, aki tőkés vállalkozásban dolgozik, mondjuk egy bordélyházban bérmunkás, a „szolgáltató proletariátus" része.

Mint arról már volt szó korábban, „*A tőke* 4. részéként" is hivatkozott Értéktöbblet-elméletek című könyvben Marx Adam Smitht kritizálva különbözteti meg a *termelő* és a *nemtermelő* munkásokat (Marx 1976 [1862/1905]). A *termelő* és a *nemtermelő* munkások közötti alapvető különbség az, hogy értéktöbbletet termelnek-e a tőkés számára. Marx hangsúlyozza, hogy a termelő és a nemtermelő munkások közötti különbség nem az, hogy olyan termékeket hoznak-e létre, melyek valamely emberi szükségletet elégítenek ki, tehát használati értékekkel bíró tárgyakat, javakat. Még csak nem is abban áll az eltérésük, hogy árut, tehát csereértékkel bíró tárgyakat termelnek, hanem az,

3 Noha a szükséglet nem jelenti azt, hogy annak kielégítetlensége halálhoz vezet, minden termelés új szükségleteket hoz létre (Marx, 1967 [1867], p. 41; Heller, 1978 [1974]; Csányi, 2024, pp. 34–39).

4 Ugyan az értékkritikai iskola kritizálta a munka transzhistorikus kategóriaként való megközelítését, e bírálat mérlegelésével a tanulmány terjedelmi korlátai miatt most nem tudok foglalkozni. Az értékkritikáról összefoglalóan ld. Szigeti, 2018; Szilágyi, 2024.

hogy tőkés viszonyban hoznak létre csereértékkel bíró tárgyakat, azaz árukat. Az, aki saját szükségletei kielégítésére hoz létre tárgyakat, vagy az, aki ugyan piaci eladásra, de az árukért kapott pénzből csak azt a munkaerőt termeli újra, mellyel az árukat létrehozta, a szó marxi értelmében nemtermelő munkás. Ennek a munkaformának a képlete P–Á, áru vagy szolgáltatás az értékére (jövedelemre) cserélődik ki a piacon. „Termelő munka a tőkés termelés értelmében az a bérmunka, amely a tőke változó részére (a tőke munkabérre kiadott részére) cserélve nemcsak a tőke e részét (vagyis saját munkaképességének értékét) termeli újra, hanem ezenkívül értéktöbbletet termel a tőkésnek" (Marx, 1976 [1862/1905], p. 117). Illetve: „Csak az a bérmunka termelő, amely tőkét termel. […] Ha egy munkanap csak arra volna elegendő, hogy a munkást életben tartsa, azaz munkaképességét újratermelje, akkor […] nem volna termelő tőkés értelemben, mert nem termelne értéktöbbletet" (Marx, 1976 [1862/1905], p. 117). Tehát az, hogy a munkás fizikai értelemben árut termel, nem fizikai értelemben vett árut termel (pl. szintaxist), vagy szolgáltatást nyújt (pl. fodrászként hajat vág), nem fontos ebből a szempontból, a lényeg, hogy tőkés viszonylatban dolgozik-e. „Például egy nyilvános szálloda szakácsai és pincérei termelő munkások, amennyiben munkájuk a szállodatulajdonos számára tőkévé változik. Ugyanezek a személyek mint házicselédek nemtermelő munkások, amennyiben szolgálatuk révén nem tőkét csinálok, hanem jövedelmet adok ki" (Marx, 1976 [1862/1905], p. 123). Összességében marxi értelemben az a prostituált, aki önállóan végez szexmunkát, nemtermelő munkás.

Jelenleg nincs mód részletesen ismertetni a marxista feministák közötti vitát: a marxista feminizmus alapvető felismerése az volt, hogy a háziasszony mint nemtermelő munkás (autonomista szóhasználattal: közvetetten termelő vagy reproduktív munkás) a kapitalizmus által folyamatosan újratermelt pozíció. A fizetetlen munka teszi lehetővé a fizetett munkát és a részleges proletarizációt (Smith, Wallerstein & Evers, 1984, p. 145). „[A] nők által végzett fizetetlen munka hatalmas volumenű és nagyon jövedelmező a termelőeszközök tulajdonosai számára" (Benston, 1969, p. 23), hiszen „mikor a tőke a férjeknek fizet, két munkást kap egy áráért" (James, 2012 [1972], p. 66). Más szavakkal: „a kizsákmányolás még hatékonyabb [a háziasszonyok esetében], mert a bér hiánya elrejti. […] Munkájuk a tőkén kívüli személyes szolgáltatásnak tűnik" (Dalla Costa & James, 1971, p. 10). A prostitúcióval foglalkozó marxista szerzők – mint feljebb azt bemutatni szándékoztam – arra mutattak rá, hogy a (nemtermelő munkás) prostituált a kapitalista háziasszony strukturális párja, és mindkettő a férfi munkás fizetésén keresztül közvetetten kapcsolódik a tőkéhez. Míg a kapitalista háztartás a munkaerő reprodukciójának alapvető helyszíne, így a kapitalizmus alapvető strukturális szegmense, addig a prostituált – folyamatosan újratermelt – pozíciója teszi lehetővé, hogy a kapitalista háztartást

működtető monogám családi viszonyok a férfiak számára kevésbé legyenek szexuálisan korlátozóak, mint a nők számára.

A rabszolgaság az, amikor az egyik ember termelési *eszközként* használja a másikat. „A rabszolgatartó úgy vásárolja munkását, mint a lovát. Rabszolgájának elvesztésével tőkét veszít el, amelyet a rabszolgapiacon való új kiadással kell pótolnia" (1967 [1867], p. 249) – írja Marx. Bár elméleti különbség van aközött, hogy egy tőkés bérmunkásokat is foglalkoztat és ezenfölül rabszolgaságban is tart embereket (ebben az esetben a rabszolgák munkaerejének reprodukciója forgótőkéből[5] történik); és aközött, amikor valaki más tart rabszolgaságban embereket (ez esetben a rabszolga munkaerejének reprodukciója járadékból vagy jövedelemből történik) – ez a különbség most számunka nem fontos. Ha valakit megfosztanak szabadságától és prostitúcióra kényszerítik, az rabszolgamunkás. Így a prostitúciónak három ideáltipikus formáját különböztethetjük meg: a termelő munkát, a nemtermelő munkát és a rabszolgamunkát.

A munka után felmerülő kérdés a jog kérdése. Marx és a marxista irodalom a jog kérdését rendszerint az alap–felépítmények viszonyában tárgyalja, noha ez a viszony a marxista kultúraelmélet egyik legnehezebb kérdése. Marx több helyen is ír arról, hogy a korabeli jogrendszer hogyan „fejezi ki" a tulajdonviszonyokat és ezáltal az osztályviszonyokat is, hisz az osztályviszony alapvetően a termelőeszközökhöz való viszony: „a Code Napóleon [...] nem ez szülte a modern polgári társadalmat. Ellenkezőleg, a Code csak törvénybe foglalt kifejezése a XVIII. században létrejött, a XIX. században továbbfejlődött polgári társadalomnak. Mihelyt nem felel meg többé a társadalmi viszonyoknak, már csak puszta papírköteg" (Marx, 1962 [1849], p. 234). Vagy máshol:

> Azok a jogi formák, amelyekben e gazdasági ügyletek mint a részvevők akarati cselekményei mint közös akaratuk megnyilvánulásai és mint az egyes féllel szemben államilag kényszerrel érvényesíthető szerződések jelennek meg, mint puszta formák magát ezt a tartalmat nem határozhatják meg. Csak kifejezik. Ez a tartalom igazságos, ha megfelel a termelési módnak, ha adekvát vele. Igazságtalan, ha ellentmond neki. (Marx, 1974 [1885], p. 320)

Noha az alap és a felépítmények viszonya körüli marxista vita (ld. erről részletesen András, 2020, főleg pp. 173–180) és kifejezetten a jogrendszer megközelítése ismételten olyan téma, amely szétfeszítené e tanulmány kereteit, röviden elmondható,

5 A forgótőke nem összekeverendő a változó tőkével. Tehát nem bért adnak a munkásnak, hanem a tőke elhasználódó részét – mely egy termelési ciklus alatt átadja értékét terméknek – fordítják a rabszolgák munkaerejének reprodukciójára.

hogy a szerzők megőrzik a gazdaság elsődlegességének tételét. Althusser (1968 [1965]) amellett érvel, hogy a „felépítmények" (állam, jog, ideológia államapparátus, politikai intézmények stb.) nem pusztán a gazdasági „alap" – „a való élet termelése és újratermelése" (Engels, 1975 [1890], pp. 453) – közvetlen tükröződései, bár végső soron (*en dernière instance*) az alap határozza meg őket, de nem közvetlenül és nem saját logikája szerint. A felépítményeknek saját logikájuk, időbeliségük és hatásmechanizmusuk van, ahogy kifejtik hatásuk a társadalom egészére. Ez a jog szempontjából azt jelenti, hogy az csak végső soron fejezi ki a társadalmi viszonyokat, de alapvetően saját logikával és hatásmechanizmussal bír. Williams (2022 [1973]) amellett érvel, hogy az alap nem statikus állandót jelent, hanem annak folyamatát, ahogy az emberek újratermelik az életüket, az egyes társadalmi intézmények pedig (család, iskola stb.) egyaránt állnak alapból és felépítményből, nem egyenként sorolhatóak ide vagy oda. Ez a jog szempontjából azt is jelenti, hogy a társadalmi viszonyok inherensen jogi viszonyok is egyszersmind, az osztályharc és a jogkövetelések pedig nem választhatók el egymástól. Cohen (2001 [1978], pp. 216–248) amellett érvel, hogy a felépítmény nemcsak kifejezi, hanem stabilizálja is a gazdasági alapot. Ami a jogot illeti, Cohen megközelítését látszik alátámasztani Marxnak ez a passzusa: „a szabályozottság és rend maga is nélkülözhetetlen mozzanata minden termelési módnak, amelynek társadalmi szilárdságra és a puszta véletlentől vagy önkénytől való függetlenségre kell szert tennie" (Marx, 1974 [1885], p. 47). Ugyanígy tanulságos az a marxi gondolat, amely szerint a jog természetesnek tünteti fel a történetileg kialakult társadalmi viszonyokat minden igazságtalanságukkal együtt, eltakarva történeti eredetüket és megváltoztathatóságukat is: „A járadék különböző formáinak ez a közös vonása – hogy ti. a járadék gazdasági realizálása a földtulajdonnak, annak a jogi fikciónak, amelynek folytán különböző egyének kizárólagosan birtokolják a földgolyó bizonyos részeit – eltakarja a különbségeket" (Marx, 1974 [1885], p. 602).

A munkajogokat a korábbiakban tárgyalt informalitás-kérdéskörhöz érdemes kapcsolni. Ahogy arra Alejandro Portes (1983) rámutat, a 19. századi kapitalizmusban a bérmunkaviszonyok olyan körülményekhez voltak hasonlóak, amelyeket manapság „informálisnak" nevezünk. A 20. században a proletariátuson belül gyors növekedésnek indult azok aránya, akiknek megélhetését a rendszeres és többé-kevésbé kiszámítható bér biztosította. Ezt több dolog tette lehetővé: az imperializmus mint a kizsákmányolás gyarmatokra történő részleges áthárításának lehetősége, a belföldi piacok bővítésének igénye és a szervezett munkásságnak a kizsákmányolás elleni küzdelemben elért győzelmei. Amíg a szervezett ellenállás rá nem kényszerítette a tőkéseket a szabályok betartására, a munkáltatókat semmilyen munkakörülmé-

nyekre vonatkozó (jogi) szabály nem korlátozta, ezért a munkavállalókat gyorsan és rugalmasan lehetett felvenni és elbocsátani, ahogy azt a piac hullámzása diktálta. Tehát a proletarizációt kísérő osztályharc nem korlátozódott a bérharcra, hanem a munkajogrendszer megteremtésére, megszilárdítására és kiterjesztésére is irányult. Az osztályharc egyszerre volt bérharc és jogi harc (vö. Williams, 2022 [1973]). Így egyrészről a munkások kiharcolták az egészségromlás, a munkahelyi balesetek, a munkanélküliség és az öregség veszélyeit csökkentő vagy kompenzáló jogokat. Másrészről fokozatosan korlátozták a munkaadók azon szabadságát, hogy hirtelen és önkényesen alkalmazzanak és bocsássanak el munkavállalókat. Ennél is fontosabb, hogy a harc eredményeként ezeknek a feltételeknek az elérhetősége nem a tőke és a munkaerő közötti változó erőviszonyoktól kezdett függni, hanem az állam keretein belül intézményesült és stabilizálódott (vö. Cohen, 2001 [1978], pp. 216–248).

Ugyanakkor bizonyos munkaformák mindig is kívül maradtak ezeknek az állami garanciáknak a hatókörén: mégpedig azok a háztartási vagy reproduktív munkák, amelyeket inkább a családra vonatkozó törvények és intézmények (házasság, válás, iskoláztatás stb.) szabályoztak. De a kisiparosság és az önfoglalkoztatás, illetve a bérmunka egy része is kívül maradtak a fenti állami garanciák körén, mint ahogy a rabszolgaság bizonyos formái sem tűntek el teljesen. Tehát a formális munkajogok megjelenésétől számítva beszélhetünk informalitásról is mint a formalitás ellentétpárjáról. Az informalitás kialakulása és folyamatos újratermelődése a tőke szempontjából a proletarizáció következményeinek enyhítéseként értelmezhető. Egyrészt hozzáférést biztosít a formális munkásosztály számára az olcsó informális körülmények között előállított áruk fogyasztáshoz, ami kompenzálja a formális bérmunka alacsony béreit. Másrészt lehetővé teszi a formális munkajogok egyszerű megkerülését (Portes & Walton, 1981).

A liberális és radikális álláspont prostitúció-szexmunka vitája összességében arról szól, hogy a szexmunkát be kell-e emelni a munkásmozgalom által kiharcolt formális munkajogok által szabályozott tevékenységek körébe; vagy pedig egy attól eltérő logikával jellemezhető jogágnak, a büntetőjognak, illetve a viktimológiához kapcsolódó intézményrendszernek kell-e foglalkoznia a jelenséggel. Vagyis az a kérdésük, hogy a szexmunkában résztvevőket megilletik-e azok a jogok, amelyek minden más munkáltatót, munkavállalót, vevőt stb.; vagy büntetni kell-e a stricit és a használót, a prostitúció áldozatát pedig segíteni, hogy vissza tudjon integrálódni a formális munkaerőpiacra. Ezért az empirikus vizsgálatok eredményeinek arra kell vonatkozniuk, hogy az alábbi táblázatban (1. ábra) a szexmunkások hol helyezkednek el, mert ez jelöli ki a lehetséges politikák körét is.

		Felépítmény	
		Informális, jogilag nem védett munka	Formális jogilag védett munka
Alap	Szabad (közvetlenül) termelő munka		
	Szabad nem- vagy közvetetten termelő munka		
	Rabszolgamunka		

1. ábra: Munkaformák a kapitalizmus alatt a tőkéhez való viszony és az állami munkajogi védelem szempontjából (saját szerkesztés, Cs. G.)

A társadalmi valóság empirikus vizsgálata

Ahogy arról feljebb volt szó, a vitában részt vevő feministák gyakran hivatkoznak arra, hogy a szexmunkások mekkora része van kitéve erőszaknak vagy más típusú kényszerítésnek. Ezek az adatok azonban nem döntik el a vitát, mert éppen a *miért*re nem adnak választ. Ugyanakkor egy (marxista) politikai praxis azonosításához a jelen és a kívánatos – vagy legalábbis a céloknak jobban megfelelő – állapot közötti ellentmondásból kell kiindulni. Emellett az adatok újraértelmezése új elméleti (ideáltipikus) fogalmak felől, illetve a fogalmak összevetése a megfigyelt valósággal egyaránt új nézőpontba helyezheti mind a fogalmakat, mind magukat az adatokat.

Ami a kvantitatív-ideáltípusos megközelítést, a leíró statisztikákat illeti, a prostitúció globális kiterjedésére vonatkozó empirikus adatok erősen fragmentáltak, ami elsősorban a jelenség részleges illegalitásából, a definíciós heterogenitásból, valamint a rejtett populációk mérésének módszertani nehézségeiből fakad. A globális szexmunkás-populáció nagyságára nincs egységesen elfogadott adat, a különböző kutatók és szervezetek 20 és 50 millió fő között szoktak becsülni, de ennél nagyobb szám is elképzelhető (Vandepitte et al., 2006; Goldmann, 2009; Flowers, 1998, p. 15). Ebből legalább 6,3 millió fő kényszerprostitúció áldozata, a szó legszorosabb értelmében, és ennek legalább 80%-a nő vagy lánygyerek (ILO, 2022, pp. 3–4). A nők és lányok ellen irányuló emberrablásoknak több mint fele

kényszerprostitúció céljából történik (UNODC, 2024, p. 12). Az elmúlt évek adatai szerint összesen körülbelül 3,3 millió gyerek él kényszermunkában globálisan, és a kényszermunkát végző gyerekek több mint fele kereskedelmi célú szexuális kényszerítés áldozata (ILO, 2022, pp. 3–4). A szexmunkások erőszaknak való kitettsége az egyik legalaposabban dokumentált aspektusa az iparnak. A fizikai vagy szexuális erőszak életprevalenciája 45–75% között mozog a különböző mintákban (ld. pl. Shannon et al., 2008; Deering et al., 2014). Földrajzi szempontból a prostitúció erősen urbanizált jelenség, de azon belül regionálisan differenciált, és lokálisan is erősen rétegzett. A szubszaharai Afrikában jellemző a túlélési stratégiákból folytatott prostitúció, és kiugróan magas a HIV-fertőzöttség aránya. Dél- és Délkelet-Ázsiában kiterjedt transznacionális migrációs hálózatok figyelhetők meg. Európában a piac jelentős részét migráns nők teszik ki, arányuk a 2015-ös migrációs hullámot követően megsokszorozódott (UNAIDS, 2023; UNODC, 2024). Az Egyesült Államokban a jelenség rétegzett, de az utcai prostitúcióban érintett nők között a nem fehér bőrű nők sokszorosan felülreprezentáltak (Flowers, 1998). Tehát a kvantitatív becslések minden esetben jelentős bizonytalansággal terheltek, ezért értelmezésük csak módszertani kontextusban lehetséges, de a jelenlegi empirikus irodalom alapján a prostitúció globálisan több tízmillió embert érintő, strukturálisan heterogén és részben rejtett gazdasági tevékenység, amelyben szerepe van az emberrablásnak és a rabszolgaságnak.

Marxnál mind a proletár, mind a rabszolga – ha Weberrel (1987 [1920], pp. 41–53) fejezzük ki magunk – *ideáltípusok*. A valóságban a legtöbb történeti esetben – elég csak a véres törvényekre gondolnunk – a proletárok nem teljesen szabadon adták el munkaerejüket – valójában a „kettősen szabad" terminust Marx is cinikusan használja –, és a rabszolgáknak is volt ágenciájuk (vö. Mintz, 1978). A valóságban a mai napig is sok olyan munkaviszony létezik, amely a formalitás és az informalitás, illetve a szabad bérmunka és a rabszolgaság közötti átmenetnek tekinthető, például az adósrabszolgaság vagy az alapvetően bérért dolgozó munkások korlátozása a szabad mozgásban. Így az empirikus vizsgálatnak nem elég a fenti táblázat (1. ábra) alapján „leíró statisztikát" adni, a folyamatokra és a viszonyokra kell koncentrálnunk. A statisztikai leírás élesen kettéosztja a prostitúcióban érintetetteket szabad akaratból prostitúciót végzőkre és a kényszerprostitúció áldozataira, de a kvalitatív elemzések arra hívják fel a figyelmet, hogy a valóságban a direkt fizikai kényszer, a „puha" strukturális kényszer és a „szabad" stratégiák differenciált módon keverednek egymással, a bináris megközelítés nem írja le megfelelően a valóságot.

A prostitúcióban érintett nők „szabad" cselekvési képessége jellemzően eleve korlátozott, de az életút során a kényszer és a szabadság mértéke változékony. Az adósság és az illegális migrációs státusz például önmagában kényszerítő erőként tud hatni, mint ahogy a kényszerítés is esetenként nem (csak) fizikai, hanem pszichológiai.

Laura María Agustín (2007) erősen bírálja mind a kényszer és a szabad választás megkülönböztetését (ld. pl. uo., pp. 30–41), mind a prostitúció leválasztását a földrajzi egyenlőtlenségek, a migránsok kitettsége és a kizsákmányolás tágabb jelenségeiről. Spanyolországi migráns szexmunkásokkal végzett interjúkra, esettanulmányokra és policy-elemzésre támaszkodva azt mutatja meg, hogy a résztvevők sok esetben tudatosan lépnek be a szexiparba, ugyanakkor lehetőségeiket a strukturális kényszerek (szegénység, migrációs korlátok, informális gazdaság) formálják. Nicola Mai (2018) a Balkánról és Észak-Afrikából az Európai Unióba migráló szexmunkások között végzett terepmunka keretében mutatja be, hogy a szexmunkába történő belépés gyakran „racionális döntés", de a jogi státusz, a stricik és a gazdasági függés jelentősen beszűkítik a kilépési lehetőségeket. Tehát a prostituáltak, marxi értelemben, jellemzően se nem egészen „duplán szabad" munkások, se nem rabszolgák, illetve a pozíciójuk változékony. Tiantian Zheng (2009) kínai városi szexiparban végzett etnográfiája részletesen feltárja a stricik, klubtulajdonosok és családi kötelezettségek szerepét. A nők jellemzően formálisan nem foglyok, de az adósság, a családi elvárások és a munkahelyi hierarchiák erősen korlátozzák a mozgásterüket. Kimberly Kay Hoang (2015) terepmunkája a 2008-as válság utáni globális gazdasági átalakulás és a vietnámi szexipar kapcsolatát elemzi. Bár hangsúlyozza, hogy terepmunkája során egyetlen nővel sem találkozott, akit elraboltak vagy erőszakkal kényszerítettek szexmunkára, de részletesen bemutatja, hogy a szexmunka különböző szegmenseiben eltérő mértékben jelenik meg a strukturális kényszer: a magasabb státuszú szegmensekben több az alkupozíció, míg az alacsonyabbakban több a kényszer és a függőség. Julia O'Connell Davidson (2015) arra mutat rá, hogy a direkt kényszer gyakran fokozatosan épül ki, a nőket jellemzően nem elrabolják, hanem megakadályozzák kilépésüket a szabad belépés után. Kiemeli, hogy sok élethelyzetben keverednek a kényszer és az ágencia egyes elemei, illetve hogy a kényszermunka nem választható el hermetikusan a bérmunka, a kizsákmányolás, a migráció és a munkaerő fegyelmezésnek tágabb kontextusától. Rhacel Parreñas (2011) filippínó migráns hostessek és szexmunkások körében Japánban végzett etnográfiai vizsgálatában részletesen bemutatja az adósságfinanszírozott migrációs modelleket, ahol a nők formálisan szerződéses viszonyban vannak, de az adósságok és a munkafeltételek miatt *de facto* nem tudnak kilépni. Feltárja, hogy bár egyes szexmunkások a múltban emberkereskedelem áldozatai voltak, többségük jelenleg nem kényszermunkaként minősíthető körülmények között dolgozik. Ugyanakkor társadalmi helyzetükkel a különböző szereplők (közvetítők, stricik, kuncsaftok) sokszor visszaélnek, extrém kizsákmányolásnak vannak kitéve és olyan helyzetekbe kerülnek, amelyeket – bár Parreñas kerüli a kifejezést – „adósrabszolgaságként" vagy

„félkényszerített helyzetként" írhatunk le. Alapvetően azonban a legtöbben önként vállalták, hogy Japánba költözzenek szexmunkásként, így menekülve a mélyszegénység elől, amelybe beleszülettek. Sealing Cheng (2013) szintén filippínó migráns szexmunkás nők körében végzett etnográfiai kutatást Dél-Koreában, az USA katonai bázisai környezetében működő bárokban. Bemutatja, hogyan működik kényszermechanizmusként a vízumrendszer, a stricik tevékenysége és az állami szabályozás. Hasonlóan elemzi a filippínó nők stratégiáit, illetve a támaszpont katonáival kialakult viszonyaikat.

A liberális feminista nézet szerint az előző két bekezdésben bemutatott negatív jelenségekre (kényszerítés, extrém kizsákmányolás, bizonytalan jogi helyzet, intézményi árulás stb.) a megfelelő válasz a dekriminalizálás. Érvelésük szerint amennyiben sikerülne jogilag szabályozni, átláthatóvá tenni és kifehéríteni a szexmunkát, az függetlenné válna a bűnözéstől, és megszűnne a kiszolgáltatottságuk. Esetenként valóban felmutatható a dekriminalizációs modell néhány eredménye, például a HIV-fertőzöttség visszaszorítása a szexmunkáspopuláció körében (Shannon et al., 2008), de a társadalomtudományi kutatások arra mutatnak rá, hogy azokon a helyeken, ahol legalizálták a szexmunkát, jellemzően dualizált piacok jöttek létre: a legális, munkajogilag szabályozott és védett szektor mellett újratermelődött egy rejtett informális szektor. Tehát a legalizáció vagy dekriminalizáció nem szüntette meg az illegalitást és a kriminalitást, hanem újrastrukturálta és részben „kiszorította" azt a jogi rendszer és jellemzően az urbánus tér perifériájára. Joyce Outshoorn (2012) mutatja be, hogy Hollandiában a legalizáció után kettős piac alakult ki: a szabályozott, engedélyezett szektor mellett jelentős méretű informális, illetve illegális szegmens jött létre. Az utóbbiban jellemzően azok dolgoznak, akik – például migránsstátusz vagy dokumentumhiány miatt – nem felelnek meg a szabályozási feltételeknek. Outshoorn hangsúlyozza, hogy a szabályozás „kiszorító hatása" strukturálisan újratermeli az illegalitást.

A kutatások kimutatták, hogy a legalizálás a prostitúció két szektorának kialakulásához vezetett. Először is volt az engedélyezett szektor, ahonnan a kiskorú prostituáltak és a papírok nélküli munkavállalók jellemzően eltűntek az engedélyezési rendszer és a rendőrség vagy a helyi hatóságok által végzett ellenőrzések miatt. Az itt dolgozó prostituáltak fehér holland állampolgárok voltak, létszámukat pedig más „európai" nők egészítették ki. Másodszor, létezett az engedély nélküli szektor, amely különféle szexuális szolgáltatásokból állt, ahol továbbra is előfordult a kerítés és a kényszerítés, továbbá sok prostituált „illegális", illetve kiskorú volt. Az itt dolgozó nők főként „külföldiek" voltak, akik Kelet-Európából vagy Nyugat-Afrikából érkeztek, és akik a korábbi évtizedek latin-amerikai, thaiföldi és fülöp-szigeteki nőinek helyét vették át (Outshoorn, 2012, p. 237).

Hendrik Wagenaar és szerzőtársai (2017) szintén holland és (kisebb részt osztrák) példán mutat rá, hogy az elméleti munkajogi védelem mellett az ipart átjárják az informális munkaviszonyok, melyek között főleg a migránsnők érintettek az extrém kizsákmányolásban. Katona Noémi (2017) berlini terepmunkájából írt tanulmányában írja le, hogy a Berlinben dolgozó kelet-európai prostituáltak egy stricik által uralt és szervezett nemzetiségekre osztott rendszerben dolgoznak teljesen illegálisan, gyakran németül sem tudnak, és ez a prostitúciósipar teljesen elszeparált a legális ipartól. A nők legalább tíz órát dolgoznak, de van, hogy többet, és ki vannak téve a fizikai erőszak veszélyének. Barbara Sullivan (2010) Ausztráliában mutatja be, hogy a legális bordélyházakban dolgozó prostituáltak mellett milyen veszélyeknek vannak kitéve az alacsonyabb szocioökonómiai státusú utcai prostituáltak az iparág informális és illegális szektorában. Dés Fanni (2018) prostitúcióban élő magyar nők körében végzett terepmunkát Zürichben, és szintén azt mutatja be, hogy a magyar nők elszeparált, stricik által irányított szegmensben dolgoznak, teljesen más körülmények között, mint a svájci legális szexmunkások.

Összességében tehát a prostitúció több tízmillió főt érintő globális iparág, amelyben keveredik a bérmunka és a rabszolgasághoz közelítő munkaforma, és amely jellemzően a kettő közötti átmenettel, valamint a különböző típusú kényszereknek való kitettséggel írható le. Ahol megkísérelték „kifehéríteni" a szexmunkát és munkajoggal védeni a szexmunkásokat, ott az informális-illegális szektor rendszerint újratermelődött, immár a legsérülékenyebb és legkönnyebben kizsákmányolható munkásokból. De mi volna a cél és hogyan lehet azt elérni?

Utópia és politikai praxis

Marxot a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet lehetősége érdekelte leginkább, ez volt elemzéseinek politikai célja. Ehhez képest meglepően szűkszavú abban a kérdésben, hogy milyen is lesz az osztályok nélküli társadalom. A kommunizmusról adott leírásai homályosak, sporadikusak, sőt helyenként ellentmondásosak. A *Kommunista kiáltvány*ban (Marx & Engels, 1959 [1848]) és a kései Marx a témában legtöbbet idézett szövegében, *A gothai program kritikájá*ban (Marx, 1969 [1875]) egyaránt megkülönbözteti a kapitalizmus utáni társadalmi-gazdasági berendezkedés két világosan elkülönülő fázisát, a „proletárdiktatúrát" és a „kifejlett kommunizmust". „A tőkés és a kommunista társadalom között van egy időszak, melyben a tőkés társadalom forradalmi úton kommunista társadalommá alakul át. Ennek megfelel egy politikai átmeneti időszak is, amelynek az állama nem lehet egyéb, mint *a proletariátus forradalmi diktatúrája*" (Marx, 1969 [1875], p. 26, kiemelés az eredetiben).

Erről az átmeneti állapotról, a proletárdiktatúráról mindkét szövegben több mondanivalója van, mint a kifejlett kommunizmusról. Annyi azonban bizonyos, hogy a marxi elméletben a kommunizmusba való átmenetben megszűnik a kizsákmányolás, a termelő magántulajdon, a pénz és az állam; ezekkel együtt pedig eltűnik az érdekalapú polgári házasság és család intézménye. Megvalósul „[m]inden gyermek nyilvános és ingyenes nevelése. A gyermekek mai formában való gyári munkájának eltörlése. A nevelés egyesítése az anyagi termeléssel" (Marx & Engels, 1959 [1848], p. 460). Mint azt feljebb bemutatni szándékoztam, abban Marx, Engels és a 20. század marxistái egyértelműek és explicitek voltak, hogy a szexuális viszonyok megváltozásával megszűnik a prostitúció is mint a kizsákmányolás egy specifikus formája és a polgári házasság „másik oldala".

Ugyanakkor Marx, Engels, Bebel és a 20. század eleji marxisták szocializmusról és prostitúcióról alkotott képéből az rajzolódik ki, hogy ők nemcsak a prostitúciót illetően voltak abolicionisták, hanem tágabb értelemben a bérmunka kérdésében is. A szocialista, illetve kommunista társadalom ugyanis – a szabadság birodalma (Marx, 1974 [1885], p. 772) – kizsákmányolás nélküli társadalom. Van-e tehát különbség a prostitúció és más bérmunkaformák között? Amellett érvelek, hogy az említett szerzők érveléséből kiolvasható egy fontos különbség a prostitúció és más bérmunkák között. A prostitúció inherensen bérmunka. Az elképzelt osztály és kizsákmányolás nélküli társadalomban nem szűnik meg az asztalosmunka mint praxis, csak a bérmunkaként űzött asztalosfoglalkozás, hiszen asztalra a kommunizmusban is szükség van. Nem bérmunkaként vagy rabszolgamunkaként űzött prostitúció azonban nem létezik, pontosabban akkor már nem prostitúcióról, hanem egyszerűen *szexről* beszélünk. Ahogy Marx (1974 [1885], pp. 772–773) írja, a „szabadság birodalma" csak a szükségszerűség birodalmán nyugodhat, ám a prostitúcióban valami olyasmi van kizsákmányolva, ami alapvetően nem a szükségszerűség birodalmához tartozik, hanem csupán a kizsákmányoló társadalmi viszonyokban válik munkává. A szükségszerűség birodalmának tevékenységei a szabadság birodalmában megszabadulnak bérmunka- (és rabszolgamunka-) jellegüktől, „a társadalmasult ember, a társult termelők" (uo., p. 772) közösen szabályozott tevékenységévé válik. Nem bér- vagy rabszolgamunka-jellegű prostitúció azonban nem létezik, ezért a szex általában a *munka*jellegétől szabadul meg, tehát a prostitúció minden formája megszűnik. A társult termelők csak saját akaratukból és csak saját kedvükre lépnek szexuális kapcsolatba egymással. Marx szerint pénz, kizsákmányolás és család nélkül a prostitúció fogalma a kommunizmusban elveszíti értelmét.

Milyen politikai praxis következik a fentiekből? Mit kell támogatnia a marxista feminizmusnak: a holland vagy a svéd modellt? Agustín (2007, pp. 74–77) kritikus a nemzeti modellek relevanciájával. Egyrészt azért, mert szerinte ezek tiszta formában sehol sem

léteznek: a törvények betartatása és a helyi szabályozások jelentős különbségeket eredményeznek, a svéd városok között például számottevő eltérések vannak a végrehajtás mérlegelési jogkörében. Ezenkívül a prostitúció különböző formáit eltérően kezelik. Bécsben az utcai prostitúciót szigorúan korlátozzák, míg a klubok sokkal enyhébb rendszerben működnek. Emellett a modellkoncepció nem veszi figyelembe a politika végrehajtását, elfedve a számtalan apró döntést, melyet különböző állami szervek és helyi döntéshozók hoznak, amelyek a hivatalosan megfogalmazott állami szándékkal ellentétes eredményeket is hozhatnak (Wagenaar & Altink, 2012, p. 289). Különböző okok miatt a helyi végrehajtás gyakran eltér az országos szabályozástól. A helyi körülmények általában megakadályozzák a törvény betű szerinti végrehajtását: vagy a helyi szereplők állnak ellen az értelmetlennek vagy érdekeikkel ellentétesnek tartott intézkedéseknek (Pates, 2012; Knight, 2010), vagy éppen ellenkezőleg, ők töltik ki a nemzeti kormány által hagyott szabályozási hézagokat (Crowhurst, 2012). Agustín (2007, pp. 75–77) maguknak a nemzeti prostitúciós szabályozást meghatározó jogi kereteknek – az úgynevezett modelleknek – a relevanciáját is megkérdőjelezi.

Az előző alfejezetben bemutattam, hogy a liberalizációs modellek hogyan termelik újra az informális-illegális szektort saját perifériájukon. Skilbrei és Holmström (2013) az úgynevezett „svéd modell" hatásait vizsgálják. Az „északi országok" prostitúciós politikája a kuncsaftot bünteti, de a szexmunkást védi. Svédország (1999), Norvégia (2009) és Izland (2009) betiltotta a szex vásárlását, de nem az eladását. A szerzők amellett érvelnek, hogy nagy eltérés van egyrészt a prostitúcióra vonatkozó törvények megfogalmazása és az érintettek jogainak papíron való rögzítése, másrészt a gyakorlat között. Ráadásul az egyes országok között jelentős a különbség abban, hogy hogyan szabályozzák a prostitúciót kontextusuk és következményeik tekintetében, de egyes országokon belül is lehetnek szignifikáns eltérések a helyi szabályozások és a törvények betartatásának kódja tekintetében. Így kétséges, hogy lehet-e egyáltalán egységes „svéd" vagy „északi" modellről beszélni. Például a svéd szociális szolgálatok a nőket (és a férfiakat) a prostitúcióból való kilépésre ösztönzik, míg más skandináv országok szociális szolgálatai inkább a káros hatások csökkentésére koncentrálnak. Amellett érvelnek továbbá, hogy a prostitúciós politikák és a prostitúció, illetve az emberkereskedelem és a kényszerprostitúció piacának mérete között nehéz összefüggést találni, de összességében nem tűnik szorosnak a nemzeti jogszabályok és a prostitúciós piacok mérete közötti kapcsolat.

A tág értelemben vett marxi elmélet és társadalomkutatás azt tanítja, hogy az informális szektor fennmaradása vagy újratermelődése (egyaránt a holland, az USA- vagy a svéd modellt követő országok mindegyikében) nem véletlenül alakul, hanem az informalitás természetéből fakad. Ezt a megközelítést támasztja alá az a tény, hogy amikor

az informális gazdaságot felismerték és megnevezték, azt várták tőle, hogy eltűnik. A világ minden táján azonban éppen az ellenkezője történik (Harriss-White, 2010). Miután a centrum munkássága kivívta az állam által biztosított munkajogokokat, az 1970-es évek túltermelési válsága után az informalitás szerepe újra nőni kezdett, rögtön azután, hogy a megtérülési ráta csökkenését ellensúlyozandó a centrum vállalatai elkezdték az alacsonyabb hozzáadott (eltulajdonított) értékű áruláncszemeket kitelepíteni a (fél)-perifériákra, ezzel csökkentve a centrum munkásainak alkupozícióját (ld. pl. Gerőcs, 2021, pp. 57–62). Emellett a perifériákon a Világbank és az IMF kiigazítási programja, a gazdaság liberalizálása és a belső piacok megnyitása tette lehetővé, hogy a centrum vállalatai a saját termékeikkel árasszák el ezeket az addig védett belső piacokat. Ez jelentősen megnövelte a perifériákról a centrumba áramló munkaerőt, és a periférián élők tömegei kezdtek el függeni a centrumban dolgozó gyerekeik vagy egyéb rokonaik hazautalásaitól. Az perifériákról származó és informálisan dolgozó munkások a centrum-vállalatok hatalmas munkaerő-tartalékseregévé váltak (Federici, 2015 [1999], pp. 32–37). Ahogy Portes és Böröcz (1989, p. 626) megjegyzik a migráció kapcsán:

> A bevándorlás, más nemzetközi folyamatokhoz hasonlóan, nem annyira elkülönített nemzeti egységek között zajlik, mint inkább egy átfogó rendszer keretein belül, amely maga is a múltbeli történelmi fejlődés terméke. A nemzetállamok fontos, de nem kizárólagos szerepet játszanak ebben a rendszerben, amely magában foglalja a nagyvállalatoktól a munkásosztálybeli háztartásokig terjedő számos magánszereplő tevékenységét is. E nem hivatalos szereplők nemzeti határokon átnyúló tevékenységei az oka annak, hogy a bevándorlás szabályozására irányuló hivatalos erőfeszítések hatékonysága korlátozott. Az ilyen mozgások ellenőrzésére irányuló állami politikákat gyakran módosítják vagy meghiúsítják a folyamatban részt vevő más szereplők ellentétes intézkedései.

Ez egy az egyben átvihető a prostitúció kérdésére is. Ahogy arra Federici (2015 [1999], p. 40) felhívja a figyelmet, az 1970-es évektől kialakuló új nemzetközi munkamegosztásnak része a szexturizmus koncentrálódása Dél-Ázsiában, a katonák és a turisták szexuális szükségleteinek kiszolgálása, valamint a kelet-ázsiai nők bordélyházi foglalkoztatása Nyugat-Európában, az Egyesült Államokban és Japánban. Aztán az 1990-es évekre e munkamegosztás hierarchikus jellege tovább mélyült: ekkorra a válság által felfújt informális gazdaság árucikkláncokba történő bevonása a neoliberális globális fejlesztési programok egyik fő irányvonalává vált (Breman & Van der Linden, 2014). A globális prostitúció tehát csak ezeknek a folyamatoknak a kontextusában érthető meg. Így a holland és a svéd (de

az USA-) modell is relatíve gyenge ellenhatás tud lenni abban a (világ)rendszerben, amelyben számtalan szereplőnek éri meg az, hogy (fél)perifériákról származó migráns nők testéhez olcsón férjenek hozzá a formális szektorban dolgozó férfiak (vagy éppen USA-katonák).

A feminista megközelítések és mozgalmak egyértelmű feladata, hogy le kell lepleznie, mit jelent az integrálódás a nemzetközi világgazdaságba (vö. Federici, 2015 [1999], pp. 26–28, 36–37, 46–47). A nemzetállamokon belüli prostitúciós modellek működését nem lehet az országok közötti munkamegosztás, a világrendszer transznacionális hierarchiája nélkül megérteni. Az államok és a szupranacionális szervezetek által biztosított jogok végső soron társadalmi viszonyokat fejeznek ki; a prostitúció pedig a centrum–periféria viszony, a bevándorló és a helyi munkásság viszonya, valamint a nők és férfiak viszonya által alkotott kapitalista háromszögben helyezkedik el. A csak a férfiak és nők viszonyára koncentráló és nemzetállami szinten gondolkodó mozgalom szükségképpen célt téveszt. Össze kell kapcsolni a mozgalomban a gender-, osztály- és etnikai viszonyokat érintő szociális harcot a centrum–periféria viszonyokat célzó antiimperialista harccal.

Összegzés

Miről szól tehát a szexmunka-prostitúció vita, és mi ebben a vitában a marxista pozíció? Ahogy igyekeztem a fentiekben bemutatni, a vitában alapvetően három kérdés adódott:

1. Esszenciálisan különbözik-e a szexmunka-prostitúció más munkaformáktól, vagy a látszólagos különbséget a polgári erkölcs nőképe teremti meg?
2. A prostitúció gyakorlatában működő kényszer *esszenciálisan* eltér-e a bérmunka általános – gazdasági – kényszerétől, másképpen fogalmazva lehet-e bárki, aki nem valamely *speciális* – a munkásosztály általános munkakényszerétől eltérő – kényszerből végez szexmunkát?
3. Be kell-e emelni a szexmunkát a munkásmozgalom által kiharcolt formális munkajogok által szabályozott tevékenységek körébe, vagy a jelenséggel egy eltérő logikájú jogágnak, a büntetőjognak, illetve a viktimológiához kapcsolódó intézményrendszernek kell foglalkoznia?

A marxista válaszok a korábbiakban részletezett érvelés szerint a következők:

1. A marxista feminizmus alapvetően szexmunkás-megközelítésű abolicionista. A prostituáltat-szexmunkást a munkásosztály részének tekinti, de a kommunista társadalomban nincs prostitúció, a szabadság birodalmában az emberek saját kedvükből lépnek egymással intim kapcsolatba. Igaz, a kommunista társadalomban semmilyen bérmunka nem létezik – de míg a többi munkaformánál csak a bérmunkajelleg

szűnik meg, a szexnél a munkajelleg is. Máshogyan fogalmazva az asztalosmunka kapitalista körülmények között – jellemzően – bérmunkává válik. A prostitúcióban a szex először is munkává válik, másodszor bérmunkává. A kommunista társadalomban az asztalosmunka megmarad, csak nem bérmunkaként; a szexnek azonban nemcsak a bérmunkaformája, hanem az általános munkaformája szűnik meg. Ebben az értelemben igaza van Kajsa Ekis Ekman (2022) radikális feministának, mikor azt írja, hogy a prostitúcióban a többi munkaformához képest mélyebb az elidegenedés. A 19. század végi és a 20. század eleji szocialista gondolkodók ezért (is) lehettek következetesen abolicionisták.

2. A marxista megközelítés nem tesz egyenlőségjelet a prostitúció és a rabszolgaság közé. Ahogy arra empirikus tanulmányok sora rámutat, a prostitúció számtalan megnyilvánulásában keverednek az ágencia és a kényszer különböző aspektusai. Ugyanakkor a prostitúció jellemzően egyenlőtlen társadalmi viszonyok (osztályviszony, centrum–periféria viszony, rasszizált viszonyok) kereszteződésében működik, melyek közül kiemelten fontos a patriarchális genderviszony. A nők strukturális alávetettsége, ami normalizálja a szexuális szolgáltatások vásárlását, tehát az általános gazdasági kényszeren túl, egy társadalmi kényszer – a patriarchátus – is működik a prostitúció intézményében. E tekintetben a marxista megközelítés nem áll szemben radikális feminizmussal sem abban, hogy a prostitúció minden esetben a patriarchátus megnyilvánulása, sem abban, hogy a szexmunka túlmutat önmagán: az a gyakorlat, hogy a férfiak pénzért szexhez juthatnak, a patriarchátus terméke és újratermelője (ld. Marx, 1981 [1844/1932], p. 106).
3. A marxista megközelítés elsősorban ott válik el a másik két megközelítéstől, ahol azok a leginkább egyetértenek: a jogi harc önállóságában. A 20. században a nyugati munkásosztályok által kiharcolt munkajogok eleve azért jöhettek létre, mert az azokból eredő profitkiesést más társadalmi csoportokra és földrajzi területekre lehetett hárítani. A centrumvállalatok profitkiesése a perifériákra hárult, a formálisan védett munkások reprodukciójának többletköltségét pedig a védelemből félig vagy egészen kiszorult munkások által termelt érték – közvetlen vagy közvetett – elsajátítása fedezte.

Marx jóslata, hogy a kapitalizmus válságtendenciái a proletariátus forradalmához, ezáltal a kapitalizmus meghaladáshoz vezetnek, arra a feltevésre épült, hogy az aktív termelőmunkás-pozíciókat és a tartaléksereg pozícióit ugyanazok a munkások töltik be ciklikusan váltakozva. Így a nyomor és a gazdasági-politikai erő egyesül, mikor a proletártömegek „csak a láncaikat veszíthetik" (Gagyi, 2018, p. 70). De Marx alábecsülte a világrendszer földrajzi, rasszizált és genderegyenlőtlenségeinek strukturáló erejét. Az,

hogy a helyi munkások még a náluk is jobban kizsákmányolt bevándorló nők szexuális szolgáltatásaihoz juthatnak hozzá, nemcsak a költséges jóléti szolgáltatásokat helyettesíti, de pacifikálja és megosztja a munkásosztályt is.

Mindezek a tendenciák kizárólag állami szinten, jogilag nehezen ellensúlyozhatók. A jelenlegi tendenciák – a jogilag szabályozatlan informális szektor újratermelődése – mögött különböző helyi és transznacionális szereplők érdekei húzódnak meg. Ebből az állami szint csupán egy a bonyolult (tőkés, nacionalista és patriarchális) összeszövődések közepette, ezért a különböző állami szabályozási modellekért – svéd vagy holland – folytatott harc önmagában szükségszerűen korlátolt.

„Oroszországban az állam volt minden" (Gramsci, 1978 [1929–1935], p. 238), de a mai feministáknak nincs ilyen szerencséjük.

Hivatkozott irodalom

Agarwala, R. (2009). An economic sociology of informal work: The case of India. *Research in the Sociology of Work, 18*, 315–342. https://doi.org/10.1108/S0277-2833(2009)0000018015

Agrawal, A. (2018). Revisiting the Marxist Approach to Sex Work. In Kumar, R. (Szerk.), *Left Politics in South Asia: Reframing the Agenda* (pp. 154–174). Aakar Books.

Agustín, L. M. (2007). *Sex at the margins: Migration, labour markets and the rescue industry*. Zed Books. https://doi.org/10.5040/9781350222496

Althusser, L. (1968 [1965]). *Marx – az elmélet forradalma*. Kossuth.

András, Cs. (2020). Az emancipatorikus kultúra és a képzelet paralízise. *Kellék,* 64, 169–196.

Anderson, S. A. (2002). Prostitution and Sexual Autonomy: Making Sense of the Prohibition of Prostitution. *Ethics, 112*(4), 748–780. https://doi.org/10.1086/339672

Barna, E., Csányi, G., Gagyi, Á., & Gerőcs, T. (2018). A rendszerváltozás utáni magyar feminista mozgalom globális, történeti perspektívából. *Replika,* 108–109, 241–262. https://doi.org/10.32564/108-109.11

Barry, K. (1979). *Female Sexual Slavery*. NYU Press.

Beauvoir, S. de (1969 [1949]). *A második nem*. Gondolat.

Bebel, Á. (1928 [1883]). *A nő és a szocializmus*. Népszava.

Benston, M. (1969). The political economy of women's liberation. *Monthly Review, 21*(4), 13–27.

Boatcă, M. (2015). *Global Inequalities Beyond Occidentalism*. Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315584867

Breman, J. (1976a). A dualistic labour system? A critique of the 'informal sector' concept: I: The informal sector. *Economic and Political Weekly, 11*(48), 1870–1876.

Breman, J. (1976b). A dualistic labour system? A critique of the 'informal sector' concept: II: A fragmented labour market. *Economic and Political Weekly, 11*(49), 1905–1908.

Breman, J., & Van der Linden, M. (2014). Informalizing the economy: The return of the social question at a global level. *Development and Change, 45*(5), 920–940. https://doi.org/10.1111/dech.12115

Cheng, S. (2013). *On the Move for Love. Migrant Entertainers and the U.S. Military in South Korea*. University of Pennsylvania Press.

Cohen, G. A. (2001 [1978]). *Karl Marx's Theory of History: A Defence (expanded edition)*. Princeton University Press.

Crowhurst, I. (2012). Approaches to the Regulation and Governance of Prostitution in Contemporary Italy. *Sexuality Research and Social Policy, 9*, 223–232. https://doi.org/10.1007/s13178-012-0094-1

Csányi, G. (2024). *A szex politikai gazdaságtana. Szexuális hegemóniák és ellenhegemóniák a tőkés világrendszerben*. Napvilág.

Csányi, G., Gagyi, Á., & Kerékgyártó, Á. (2018). Társadalmi reprodukció. Az élet újratermelése a kapitalizmusban. *Fordulat, 24*, 5–29.

Dalla Costa, M., & James, S. (1971). *Women and the Subversion of the Community*. Pétroleuse Press.

Deering, K. N., Amin, A., Shoveller, J., Nesbitt, A., Garcia-Moreno, C., Duff, P., Argento, E., & Shannon, K. (2014). A systematic review of the correlates of violence against sex workers. *American Journal of Public Health, 104*(5), e42–e54. https://doi.org/10.2105/AJPH.2014.301909

Dés, F. (2018). „470-et adott és csak egy kicsit fojtogatott" – szegénységben élő nők a félperiféria és a centrum között. *Fordulat*, 24, 187–214.

Eisenstein, Z. (1981). *The Radical Future of Liberal Feminism*. Northeastern Press.

Ekman, K. E. (2022) Surrogacy. Three Headlines. *Culture Wars Papers*, 32, 1–6.

Engels, F. (1958 [1845]). *A munkásosztály helyzete Angliában. Személyes megfigyelések és hiteles forrásmunkák alapján* (MEM 2, 211–474). Kossuth.

Engels, F. (1970 [1884]). *A család, a magántulajdon és az állam eredete* (MEM 21, 21–157). Kossuth.

Engels, F. (1975 [1890]). *Levél Joseph Blochhoz 1890. szept. 21–22.* (MEM 37, 452–455). Kossuth.

Európai Unió (2023). *Az Európai Parlament 2023. szeptember 14-i állásfoglalása a prostitúció uniós szabályozásáról: annak határokon átnyúló vonatkozásai, valamint a nemek közötti egyenlőségre és a nők jogaira gyakorolt hatása (2022/2139(INI)*. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:52023IP0328

Federici, S. (2012 [1975]). Why Sexuality Is Work. In uő., *Revolution at Point Zero: Housework, Reproduction, and Feminist Struggle* (pp. 23–27). PM Press.

Federici, S. (2015 [1999]). Új nemzetközi munkamegosztás Északon és Délen. In Morva, J., & Posvácz, E. (Szerk.), *Feminista új hullám* (pp. 25–47). Le Monde Diplomatique.

Flowers, R. B. (1998). *The Prostitution of Women and Girls*. McFarland.

Fortunati, L. (1981). *The Arcane of Reproduction: Housework, Prostitution, Labor, and Capital*. Autonomedia.

Freeman, J. (1989). The feminist debate over prostitution reform: Prostitutes' rights groups, radical feminists, and the (im)possibility of consent. *Berkeley Women's Law Journal, 5,* 75–109.

Foucault, M. (1991 [1970]). A diskurzus rendje. *Holmi, 3*(7), 868–889.

Gagyi, Á. (2018). *A válság politikái. Új kelet-közép-európai mozgalmak globális perspektívában*. Napvilág.

Gerőcs, T. (2021). *Magyarország függő fejlődése*. Napvilág.

Goldman, E. (1969 [1917]). The Traffic in Women. In *Anarchism and other essays* (pp. 177–194). Dover Publications.

Goldmann, C. (2009). *Current Assessment of the State of Prostitution: Recognize, Understand, and Fight Sexual Exploitation*. Fondation Scelles.

Gramsci, A. (1978 [1929–1935]). *Selections from the Prison Notebooks*. International Publishers.

Haft, M. G. (1974). Hustling for Rights. *The Civil Liberties Review, 1*(2), 8–26.

Harriss-White, B. (2010). Work and wellbeing in informal economies: The regulative roles of institutions of identity and the state. *World Development, 38*(2), 170–183. https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2009.10.011

Hart, K. (1973). Informal income opportunities and urban employment in Ghana. *Journal of Modern African Studies, 11*(1), 61–89. https://doi.org/10.1017/S0022278X00008089

Harvie, D. (2005). All Labour Produces Value For Capital And We All Struggle Against Value. *The Commoner, 1*(10), 132–171.

Heller, Á. (1978 [1974]). *The Theory of Need in Marx*. Allison & Busby.

Hoang, K. K. (2015). *Dealing in desire: Asian ascendancy, Western decline, and the hidden currencies of global sex work*. University of California Press. https://doi.org/10.1525/9780520960688

ILO (2022). *Global Estimates of Modern Slavery Forced Labour and Forced Marriage*. International Labour Organization, Walk Free, & International Organization for Migration. https://www.ilo.org/global/topics/forced-labour/publications/WCMS_854733/lang-en/index.htm

Jaggar, A. M. (1980). Prostitution. In Soble, A. (Szerk.), *The Philosophy of Sex: Contemporary Readings* (pp. 348–368). Rowman and Littlefield.

Jaggar, A. M. (1997). Contemporary Western Feminist Perspectives on Prostitution. *Asian Journal of Women's Studies, 3*(2), 8–29. https://doi.org/10.1080/12259276.1997.11665794

James, S. (2012 [1972]). Women, the unions, and work, or what is not to be done. In James, S. (Szerk.), *Sex, Race, and Class* (pp. 92–101). PM Press.

Katona, N. (2017). Loved or Seduced? Intimate Relationships Between Hungarian Sex Workers and Pimps in Berlin's Kurfürstenstraße. In Horning, A., & Marcus, A. (Szerk.), *Third Party Sex Work and Pimps in the Age of Anti-trafficking* (pp. 49–69). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-50305-9_3

Katona, N. (2020). Political Representation and Spokespersons in the Prostitution vs. Sex Work Debate. *Intersections. East European Journal of Society and Politics, 6*(1), 139–163. https://doi.org/10.17356/ieejsp.v6i1.631

Kinsey, A. C., Pomeroy, W. B., & Martin, C. E. (1948). *Sexual Behavior in the Human Male*. W. B. Saunders Co.

Kinsey, A. C., Pomeroy, W. B., Martin, C. E., & Gebhard, P. H. (1953). *Sexual Behavior in the Human Female*. W. B. Saunders Co.

Knight, D. (2010). The (Continuing) regulation of prostitution by local authorities. In Abel, G., Fitzgerald, L., & Healey, C. (Szerk.), *Taking the crime out of sex work. New Zealand's sex workers' fight for decriminalisation* (pp. 141–159). The Policy Press. https://doi.org/10.1332/policypress/9781847423344.003.0009

Kollontai, A. (1977 [1921]). Prostitution and ways of fighting it (Alekszandra Kollontaj beszéde a regionális női osztályok vezetőinek harmadik oroszországi konferenciáján). In *Selected Writings of Alexandra Kollontai* (pp. 261–275). Allison and Busby.

Lenin, V. I. (1967 [1913]). Az ötödik nemzetközi prostitúcióellenes kongresszus. In *Marx, Engels, Lenin. A nőkérdésről és a családról* (pp. 125–126). Kossuth.

Mai, N. (2018). *Mobile orientations: An intimate autoethnography of migration, sex work, and human rights.* University of Chicago Press. https://doi.org/10.7208/chicago/9780226585147.001.0001

MacKinnon, C. A. (1982). Feminism, Marxism, method, and the state: An agenda for theory. *Signs: Journal of Women in Culture and Society, 7*(3), 515–544. https://doi.org/10.1086/493898

MacKinnon, C. A. (1987). *Feminism Unmodified.* Harvard University Press.

Marx, K. (1962 [1849]). *A demokraták rajnai kerületi bizottsága elleni per* (MEM 6, 230–246). Kossuth.

Marx, K. (1967 [1867]). *A tőke I.* (MEM 23). Kossuth.

Marx, K. (1969 [1875]). *A gothai program kritikája* (MEM 19, 9–30). Kossuth.

Marx, K. (1972 [1863/1939]). *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai (Harmadik rész)* (MEM 47). Kossuth.

Marx, K. (1974 [1885]). *A tőke III.* (MEM 25). Kossuth.

Marx, K. (1976 [1862/1905]). *Értéktöbblet-elméletek („A Tőke IV. könyve") (Első rész)* (MEM 26/1). Kossuth.

Marx, K. (1981 [1844/1932]). *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből* (MEM 42, 41–162). Kossuth.

Marx, K., & Engels, F. (1958 [1845]). *A szent család vagy a kritikai kritika kritikája. Bruno Bauer és társai ellen* (MEM 2, 1–210). Kossuth.

Marx, K., & Engels, F. (1959 [1848]). *A Kommunista Párt kiáltványa* (MEM 4, 437–471). Kossuth.

Marx, K., & Engels, F. (1960 [1846/1932]). *A német ideológia* (MEM 3, 11–540). Kossuth.

Mezzadri, A. (2019). On the value of social reproduction. Informal labour, the majority world and the need for inclusive theories and politics. *Radical Philosophy,* 2.04, 33–41.

Millett, K. (1970). *Sexual Politics*. Doubleday.

Mintz, S. W. (1978). Was the Plantation Slave a Proletarian? *Review (Fernand Braudel Center), 2*(1), 81–98.

O'Connell Davidson, J. (2015). *Modern Slavery. The Margins of Freedom.* Palgrave. https://doi.org/10.1057/9781137297297

Outshoorn, J. (2012). Policy Change in Prostitution in the Netherlands: from Legalization to Strict Control. *Sexuality Research and Social Policy,* 9, 233–243. https://doi.org/10.1007/s13178-012-0088-z

Parreñas, R. S. (2011). *Illicit flirtations: Labor, migration, and sex trafficking in Tokyo.* Stanford University Press. https://doi.org/10.1515/9780804778169

Pateman, C. (1988). *The Sexual Contract.* Stanford University Press.

Pates, R. (2012). Liberal Laws Juxtaposed with Rigid Control: an Analysis of the Logics of Governing Sex Work in Germany. *Sexuality Research and Social Policy,* 9, 212–222. https://doi.org/10.1007/s13178-012-0092-3

Pheterson, G. (1989). (Szerk.) *A Vindication of the Rights of Whores.* Seal Press.

Podoletz, L. (2015). A prostitúció szabályozásának lehetséges megoldásai és főbb problémái. *Belügyi Szemle*, *63*(3), 97–122. https://doi.org/10.38146/BSZ.2015.3.5

Polese, A., & Morris, J. (2015). Introduction: My name is Legion: The resilience and endurance of informality beyond, or in spite of, the State. In Morris, J., & Polese, A. (Szerk.) *Informal Economies in Post-Socialist Spaces: Practices, Institutions and Networks* (pp. 1–21). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781137483072_1

Portes, A., & Walton, J. (1981). Unequal exchange and the urban informal sector. In Uők. (Szerk.), *Labor, Class, and the International System* (pp. 67–106). Academic Press. https://doi.org/10.1016/B978-0-12-562020-8.50008-0

Portes, A. (1983). The informal sector: Definition, controversy, and relation to national development. *Review,* 7(1), 151–174.

Portes, A., & Böröcz, J. (1989). Contemporary immigration: Theoretical perspectives on its determinants and modes of incorporation. *International Migration Review, 23*(3), 606–630. https://doi.org/10.1177/019791838902300311

Reich, W. (1972 [1931]). The Imposition of Sexual Morality. In Baxandall, L. (Szerk.), *SEX-POL Essays 1929–1934* (pp. 89–225). Vintage Books.

Reich, W. (1983 [1931]). A szexuálpolitikai szövetség platformja. *Medvetánc,* 2–3, 187–191.

Richards, D. (1979). Commercial Sex and the Rights of the Person: A Moral Argument for the Decriminalization of Prostitution. *University* of *Pennsylvania Law Review*, 127, 1195–1287. https://doi.org/10.2307/3311634

Roby, P. A. (1969). Politics and the Criminal Law: Revision of the New York State Penal Law on Prostitution. *Social Problems*, 17, 83–109. https://doi.org/10.2307/799894

Rosenbleet, C., & Barbara, P. (1973). The Prostitution of the Criminal Law. *American Criminal Law Review*, 11, 373–427.

Ross, S. C. (1973). *The Rights of Women.* Discus Books.

Sacks, J. (2019). Rethinking surplus-value: Recentring struggle at the sphere of reproduction. *Interface: A Journal for and about Social Movements, 11*(1), 147–177.

Shannon, K., Kerr, T., Allinott, S., Chettiar, J., Shoveller, J., & Tyndall, M. W. (2008). Social and structural violence and power relations in mitigating HIV risk of drug-using women in survival sex work. *Social Science & Medicine*, *66*(4), 911–921. https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2007.11.008

Skilbrei, M. L., & Holmström, C. (2013). *Prostitution policy in the Nordic region: Ambiguous sympathies.* Ashgate.

Smith, J., Wallerstein, I., & Evers, H. D. (1984). (Szerk.) *Households and the World-Economy*. Sage.

Sullivan, B. (2010). When (some) prostitution is legal: The impact of law reform on sex work in Australia. *Journal of Law and Society, 37*(1), 85–104. https://doi.org/10.1111/j.1467-6478.2010.00496.x

Szigeti, A. (2018). Értékkritika. In Antal, A., Földes Gy., & Kiss, V. (Szerk.), *Marx… Interpretációk, irányzatok, iskolák* (pp. 117–142). Napvilág.

Szilágyi, B. (2024). Lukácstól az ezoterikus marxizmusig. In Csabay, I., & Daradics, B. (Szerk.), *TO 100: A Történelem és osztálytudat 100 év távlatából* (pp. 154–169). Replika Alapítvány. https://doi.org/10.70831/TO100.11

Tronti, M. (2019 [1966]). *Workers and Capital.* Verso Books.

UNAIDS (2023). *The path that ends AIDS: Global AIDS update 2023.* United Nations: Programme on HIV/AIDS. https://doi.org/10.18356/9789210028370

UNODC (2024). *Global Report on Trafficking in Persons 2024*. United Nations: Office on Drugs and Crime. https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/glotip/2024/GLOTIP2024_BOOK.pdf

Vandepitte, J., Lyerla, R., Dallabetta, G., Crabbé, F., Alary, M., & Buvé, A. (2006). Estimates of the number of female sex workers in different regions of the world. *Sexually Transmitted Infections, 82*(suppl 3), iii18–iii25. https://doi.org/10.1136/sti.2006.020081

Wagenaar, H., & Altink, S. (2012). Prostitution as morality politics or why it is exceedingly difficult to design and sustain effective prostitution policy. *Sexuality Research and Social Policy, 9*, 279–292. https://doi.org/10.1007/s13178-012-0095-0

Wagenaar, H., Amesberger, H., & Altink, S. (2017). *Designing prostitution policy. Intention and reality in regulating the sex trade.* Policy Press. https://doi.org/10.51952/9781447324263

Weber, M. (1987 [1920]). *Gazdaság és Társadalom I*. Közgazdasági és Jogi Kiadó.

Weitzer, R. (1991). Prostitutes' Rights in the United States: The Failure of a Movement. *The Sociological Quarterly, 32*(1), 23–41. https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.1991.tb00343.x

Welch, R., & Zhao, R. (2022). An epidemic of virtue: a review of social work's complicity in "prostitution" interventions. *Affilia, 38*(2), 206–223. https://doi.org/10.1177/08861099221133373

Williams, R. (2022 [1973]). Alap és felépítmény a marxista kultúraelméletben. *Fordulat,* 30, 41–64.

Younis, L. (2024). Sex Work is Work: Feminist Theory and the Fight for Decriminalization. *Al-Raida, 48*, 43–52.

Zetkin, C. (1934 [1925]). *Lenin on the Woman Question.* International Publishers.

Zheng, T. (2009). *Red lights: The lives of sex workers in postsocialist China.* University of Minnesota Press. https://doi.org/10.5749/9780816668205